

GÖTEBORGS UNIVERSITET

”Även pappor hade rätt att leka med sina barn, och barnet hade rätt att leka med sin pappa.”

En kritisk läromedelsanalys i samhällskunskap med fokus på aspekterna könsroller, jämställdhet och sexualitet

Sara Jensen

Självständigt arbete L6XA1A
Examinator: Magnus Hermansson Adler

Title:	”Även pappor hade rätt att leka med sina barn, och barnet fick rätt att leka med sin pappa” En kritisk läromedelsanalys i samhällskunskap med fokus på aspekterna könsroller, jämställdhet och sexualitet.
Title:	”Fathers also had the right to play with their children, and the and the child got the right to play with his father” A critical analysis of textbooks, focus on sex roles, equality and sexuality.
Författare:	Sara Jensen
Typ av arbete:	Examensarbete på avancerad nivå (15 hp)
Examinator:	Magnus Hermansson Adler
Nyckelord:	Könsroller, jämställdhet, sexualitet, läromedel, läroböcker, samhällskunskap, heteronormativitet, genus.

Sammanfattning

Syftet är att undersöka hur kunskap om jämställdhet, könsroller och sexualitet i nyare läroböcker i samhällskunskap för mellanstadiet förmedlas och framställs. Detta gör jag genom att kritiskt granska och synliggöra normer, värderingar, attityder samt analysera hur författaren förhåller sig till innehållet och tilltalar läsaren. Detta syfte utmynnar i följande frågeställningar som besvaras i resultatet. Hur har könsroller, jämställdhet och sexualitet integreras i skolans läroböcker för ämnet samhällskunskap? I vilken mån förekommer stereotyper samt på vilket sätt luckrar läromedlen upp eller befäster traditionell syn på genusmönster och sexuella relationer? Hur har grupper/ personer inkluderats eller exkluderats och framställs vissa typer av sociala rollmönster och sexualiteter som "acceptabla" i texten, hur kommer detta till uttryck? Vem vänder sig texten till genom språkbruk och exempel samt i vilken mån förekommer det explicita och implicita värdemässiga utgångspunkter som texten bygger på?

I uppsatsen granskas fyra olika läromedel i samhällskunskap för mellanstadiet som är skrivna efter 2011. Analysen sker ur ett kritiskt perspektiv med ett bredare perspektiv som antas vara påverkade av samhället och rådande makthierarkier. Utifrån resultatet kan det konstateras att moderna läroböckers innehåll skiljer sig åt. Trots samma utgångspunkt i läroplanen, färgas innehållet av författarens tolkning och aktiva val samt samhällets rådande ideal. I analysen urskiljs en avsaknad av utskrivning av de tre begreppen könsroller, jämställdhet och sexualitet. Den enda aspekt som genomgående förespråkas i alla läroböcker är jämställdhet. Homosexualitet berörs i alla böcker, men i endast en presenteras begreppen regnbågsfamilj, samlevnadsformer samt olika ord för olika livsstilar. Ingen av läroböckerna tar upp begreppet transsexualitet, men en bok tar upp ämnet att födas i "fel" kropp. Alla fyra läroböcker innehåller stereotyper och därför befästs genusmönster och traditionell syn på sexualitet. Särskilt genomskådas heteronormen. Genom ifrågasättande av könsroller och männens och kvinnornas olika sysslor, luckrar författaren upp traditionella mönster. Många av författarna låter läsaren reflektera och fundera över dessa frågor. Mannen har dock ofta huvudrollen och kvinnan beskrivs genom mannen. Författarna använder kön som en särskiljande faktor och en komplexitet mellan samhällssynen och textens innehåll synliggörs.

Innehållsförteckning

INLEDNING	2
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	3
BAKGRUND	4
KÖNSROLL	4
JÄMSTÄLLDHET.....	4
SEXUALITET.....	4
LÄROMEDEL	5
GENUS.....	4
VÄRDEGRUND	5
VAD STÅR I LÄROPLANEN?	5
<i>Skolans värdegrund och uppdrag</i>	5
<i>Kursplanen i samhällskunskap</i>	6
TIDIGARE FORSKNING	6
LÄROBOKENS ROLL OCH STYRNING I UNDERVISNINGEN	6
OM KÖNSROLLER, JÄMSTÄLLDHET OCH SEXUALITET I LÄROMEDEL	8
OM KÖNSROLLER, JÄMSTÄLLDHET OCH SEXUALITET I SKOLAN	10
TEORETISKA PERPEKTIV OCH BEGREPP	11
INTERSEKTIONELLT PERPEKTIV/FÖRHÅLLNINGSSÄTT	11
GENUSTEORI.....	11
GENUSSYSTEM OCH GENUSKONTRAKT	12
QUEERTEORI OCH HETERONORMATIVITET	13
METOD	14
RESULTAT	15
SAMHÄLLSKUNSKAP GRUNDBOK AV ANNAL-LENA STÅLNACKE (2012)	15
<i>Könsroller</i>	15
<i>Jämställdhet</i>	16
<i>Sexualitet</i>	16
UPPTÄCK SAMHÄLLE: LGR 11 AV GÖRAN SVENELID (2014).....	16
<i>Könsroller</i>	16
<i>Jämställdhet</i>	16
<i>Sexualitet</i>	16
SH: SAMHÄLLSKUNSKAP. 4-6 AV HANS ÄLMGREN (2015).....	17
<i>Könsroller</i>	18
<i>Jämställdhet</i>	19
<i>Sexualitet</i>	19
SAMHÄLLSKUNSKAP. 4-6, GRUNDBOK AV MICHAEL ENGSTRÖM (2017)	20
<i>Könsroller</i>	21
<i>Jämställdhet</i>	22
<i>Sexualitet</i>	23
DISKUSSION OCH SLUTSATS	24
REFERENSER	27

Inledning

Suicidförsök är vanligare bland unga HBTQ-personer, framförallt bland transsexuella, än unga personer som identifierar sig som heterosexuella enligt den litteraturöversikt och metaanalys som sammanfattas i serien Utblick folkhälsa, utgiven den 21 februari 2019 av Folkhälsomyndigheten. Resultatet stödjer den rapport som Folkhälsomyndigheten publicerade 2015, som visade att 36% av de deltagande transpersonerna övervägt att ta sitt liv någon gång under det senaste året. Det är bevisligen väldigt viktigt att inkludera ett HBTQ-perspektiv i stödinsatser och i ett förebyggande arbete samt i samhälleliga insatser för likabehandling och suicidprevention (Folkhälsomyndigheten, 2019). På uppdrag av regeringen gjorde Skolinspektionen 2017, en granskning av kvaliteten på sex- och samlevnadsundervisning i grundskolan, grundsärskolan, gymnasiet och gymnasiesärskolan. Genom granskningen kunde det konstateras att det fanns brister i undervisningen om HBTQ och normer. Eleverna gavs inte möjlighet att reflektera över normers påverkan och begränsningar av människors identitet, relationer och sexualitet. Dessutom saknades tillfällen till att tillsammans med lärare ifrågasätta och synliggöra sex- och samlevnadsnormer. Undervisningen begränsades, i mer än hälften av de deltagande skolorna, till smala sex- och samlevnadsnormer som exempelvis tog upp vissa färger som ansågs vara manliga respektive kvinnliga (Skolinspektionen, 2018). Enligt Skolverkets publikation från 2019, är det viktigt att vara medveten om att stor tonvikt på skillnader mellan tjejer och killar blir problematiskt för elever som inte är bekväma i det kön som deras namn och utseende har tilldelat dem, inte är heterosexuella eller som inte identifierar sig som tjej eller kille (Skolverket, 2019b).

Skolverket publicerade en artikel den 21 februari 2017, där vikten av att interagera normkritik in i klassrummet påtalas. Enligt en språklärare och föreläsare inom normkritik, måste vi sluta ta den patriarkala och den heteronormativa mallen för givet, och istället våga ifrågasätta och kritisera dem. I varje skola och i varje klassrum, finns personer som inte identifierar sig som heterosexuella, men ändå bedrivs den mesta undervisningen genom heterosexuell synvinkel. Eventuellt tas HBTQ-perspektivet upp på temadagar eller vid speciella tillfällen som inte är kopplade till resterande undervisning. Detta kan bero på att det normkritiska förhållningssättet anses vara en avskild del i lärarnas arbete eller på grund av bristande läromedel och material som försvårar möjligheten till att ta in dessa frågor i undervisningen. Normkritik ska genomsyra allt som görs i ett klassrum. Alla elever ska känna sig trygga och inkluderade oavsett sexualitet eller kön. Enligt Skolverket ska vi arbeta normkritiskt för att främja likabehandling och minska kränkningar, vilket ger bättre förutsättningar till en givande och jämställd lärandemiljö (Zetterman, 2017).

I Svenska Dagbladets artikel, utgiven den 3 mars 2015, beskrivs hur bristen på jämställdhet i den svenska skolan påverkar resultaten negativt. OECD uppmärksammar stora skillnader mellan flickor och pojkars prestationer. I ett internationellt perspektiv har glipan mellan könen minskat, men i Sverige fortsätter skillnaden att växa och de lågpresterande pojkarna är förlorarna. Det krävs utmanande, kärleksfulla och höga förväntningar på både flickor och pojkar samt att skolan ska ha verktyg att nå fram till pojkarna och agera om de halkar efter. Dock ligger inte ansvaret enbart på skolan utan på hela samhället. Det är svårt att bryta ett mönster som uppmanar killar till att det är manligt att strunta i skolan. Detta kan vara en anledning till att fler går ur grundskolan utan uppfyllda mål. Normkritisk pedagogik kan vara en viktig aspekt för att förändra utvecklingen (Svenska dagbladet, 2015). Enligt Åsa Fahlén, ordförande för Lärarnas Riksförbund, är skolan en avgörande komponent för utvecklingen av jämställdhet, eftersom grunden för synen på människovärde och jämställdhet i samhället har skolan som utgångspunkt. Med ett innehållsfokus i skolans ämnen, kan läraren synliggöra viktiga frågor som engagerar eleverna till att se ur ett bredare perspektiv och se sina egna

möjligheter och begränsningar genom att diskutera utsatthet, sexuella trakasserier, jämställdhet och normer. Till följd av att utmana normer, vår syn på kvinnligt och manligt samt egna fördomar kan vi bidra till att bryta mönster och ge våra unga en bättre framtid (Lärarnas Riksförbund, 2019).

Den före utbildningsministern Gustav Fridolin uttalade sig i ett pressmeddelande den 27 april 2018, att regeringen hade beslutat att läroplanen skulle förtydligas för att öka jämställdheten i skolan, eftersom ett förtydligande om skolans jämställdhetsuppdrag skulle skapa lika villkor och möjligheter för alla elever oavsett könstillhörighet. Skolans ansvar att arbeta med jämställdhet tydliggjordes. Det ska inte förekomma slentrian- eller regelmässig könsuppdelning och därför har läroplanen förtydligats angående uppdelning av elever utifrån könstillhörighet. Alla elever ska mötas. Elevers uppfattning om vad som anses vara kvinnligt och manligt avgörs av skolans organisation av utbildning, vilka krav som ställs samt hur elever blir behandlade och bemötta. Det ska bli större möjlighet för alla elever att nå grundläggande kunskapskrav i de obligatoriska skolämnena. En könsuppdelad skolgång kan leda till diskriminering av kön, könsöverskridande uttryck eller identitet och en invändning mot skolans värdegrund samt påverkan av elevers utveckling och lärande. Regeringen korrigerade även begrepp som flickor och pojkar till barn eller elever- förutom när det var relevant, som exempelvis när ojämlikheter mellan kvinnor och män ska påvisas. Förändringarna började gälla från och med 1 juli 2018 (Regeringen, 2018).

De pedagogiska texter som används i skolan bidrar till att konstruera normer för sociala verksamheter och relationer, vilket bidrar till uppfattningar om den "rätta" livsstilen och vad som anses vara eftersträvansvärt och normalt (Carlson & Von Brömssen, 2011). Men hur ser kunskap om jämställdhet ut bland de läromedlen som används i den svenska skolan? Följer de läromedel som finns tillgå den nuvarande läroplanen och dess värdegrund? Vad har det för konsekvenser, både för elever och mig som lärare? Jag började intressera mig för detta område när jag läste ett gammalt examensarbete som varit inriktat mot läromedel i svenska. Jag ville se på läromedel inom samhällskunskap, eftersom det är ett ämne där jag anser dessa aspekter är tongivande. I min pilotstudie såg jag olika sätt att förmedla kunskap om könsroller och jämställdhet och det gjorde mig intresserad av att se om jag kunde se liknande mönster i fler läroböcker och då även inkludera sexualitet. Enligt Graeske (2010) finns det brister i läroböcker när det gäller skolans värdegrund och genusperspektiv. I en utredning om läromedel i historia framkommer det att få kvinnor benämns och att texterna är diskriminerande. Blir det liknande resultat i läromedel för samhällskunskap? På vilket sätt och vilken slags kunskap förmedlas?

Syfte och frågeställningar

Syftet med denna kritiska läromedelsanalys är att undersöka hur kunskap om jämställdhet, könsroller och sexualitet i nyare läroböcker i samhällskunskap för mellanstadiet förmedlas och framställs. Detta gör jag genom att kritiskt granska och synliggöra normer, värderingar, attityder samt analysera hur författaren förhåller sig till innehållet och tilltalar läsaren.

Frågeställningar

- Hur har könsroller, jämställdhet och sexualitet integreras i skolans läroböcker för ämnet samhällskunskap?
- I vilken mån förekommer stereotyper samt på vilket sätt luckrar läromedlen upp eller befäster traditionell syn på genusmönster och sexuella relationer?

- Hur har grupper/ personer inkluderats eller exkluderats och framställs vissa typer av sociala rollmönster och sexualiteter som "acceptabla" i texten, hur kommer detta till uttryck?
- Vem vänder sig texten till genom språkbruk och exempel samt i vilken mån förekommer det explicita och implicita värdemässiga utgångspunkter som texten bygger på?

Bakgrund

I uppsatsen använder jag vissa begrepp som kan upplevas och tolkas på olika sätt. Jag vill därför förtydliga vad jag har som utgångspunkt i min tolkning vid användning av de här begreppen. Jag har valt att utgå från Nationalencyklopedins förklaringar av begreppen. Dessutom tar jag upp vad läroplanen säger om könsroller, jämställdhet och sexualitet, vilket även är det innehåll i kursplanen för samhällskunskap som jag tagit avstamp ifrån i min uppsats.

Könsroll

är en benämning för skillnader i normer, föreställningar, makt, beteende, prestige och värderingar mellan män och kvinnor utefter kulturella och sociala förutsättningar. Begreppet innefattar även föreställningar om hur förhållanden mellan könen ska vara och i dagens forskning synliggörs ett könsmaktsystem som präglar samhället. Begreppet kön representerar det biologiska könet (Björnberg & Helander, u.å).

Jämställdhet

betyder att könen har samma skyldigheter och rättigheter i livets olika väsentliga områden. Det förutsätter att kvinnor och män har samma villkor och premisser inom arbete, utbildning, utveckling, företagande, intressen, möjlighet till ekonomisk oberoende samt en jämn uppdelning av barn, hushåll, inflytande och makt. Därutöver innebär begreppet frihet från könsrelaterat våld (Forsberg & Sundgren Grinups, u.å).

Sexualitet

har betydelse i att bekräfta människors könsidentitet som man eller kvinna och den sexuella orienteringen som exempelvis bisexuell, homosexuell eller heterosexuell. Sexualitet är den energi som driver behovet att hitta närhet, värme och kärlek och är en del av varje individs personlighet. Det är en livsaspekt och ett grundbehov som ingår i att vara människa. Den påverkar handlingar, känslor och tankar, vilket påverkar både vår fysiska och psykiska hälsa. Sexualiteten kan utnyttjas och förekomma i negativa situationer såsom kränkningar och förtryck, som kan ge personer fysisk och psykisk skada (Blomqvist, Dahlöf & Kulick, u.å).

Genus

används i syfte att urskilja och förstå handlingar, idéer och föreställningar som bildar individens sociala kön. Det är en benämning på sociala processer som dedikerar de så kallade könsegenskaperna feminint och kvinnligt respektive maskulint och manligt. Genus kan användas för att studera de uppfattningar som råder kring manligt och kvinnligt samt hur normer, uppfattningar och idéer formas relationellt. Genuskonstruktioner och de

konsekvenser som uppstår kan ses på olika nivåer men utmärks i de motpoler som skapar, makt, isärhållande och skillnader (Hirdman & Manns, u.å).

Läromedel

beskrivs som en resurs för undervisning och lärande. Läroböcker har under en lång tid varit den huvudsakliga källan och det väsentliga att inhämta fakta ifrån. De anses också förmedla metakunskap, eftersom böckerna uttrycker den kunskap som samhället uppfattar som sann samt synen på hur kunskap ska användas och bearbetas. Begreppet läromedel har allteftersom vidgats, men innefattar främst läroböcker, men även läseböcker, ordböcker, övningsböcker samt anatomiska dockor och kulramar. Under 2000-talets början blev även digitala medier en självklar del i undervisningen, i princip kan allt appliceras som läromedel i skolans undervisning så länge det är givande för lärandet i olika sammanhang (Selander, u.å). I min uppsats innefattar begreppet läromedel endast läroböcker.

Värdegrund

är ett begrepp som särskilt används inom den svenska skolan. Det är grundläggande värderingar som bildar människans handlingar och normer. I läroplanen anges demokratiska värderingar som strävar efter att utveckla elevers förmåga att respektera människors lika värde och göra etiska ställningstagande utifrån kunskap och erfarenhet. Dock har begreppet blivit mer av ett samlingsbegrepp för frågor som berör livsåskådning, relationer, normer, etik, demokrati och moral (Värdegrund, u.å).

Vad står i läroplanen?

Skolans värdegrund och uppdrag

“Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet mellan människor är de värden som skolan ska gestalta och förmedla. Alla sådana tendenser ska aktivt motverkas.” (Skolverket, 2019a s. 5).

“Ingen ska i skolan utsättas för diskriminering på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, könsöverskridande identitet eller uttryck, sexuell läggning, ålder eller funktionsnedsättning eller för annan kränkande behandling.” (Skolverket, 2019a s. 5).

Skolan ska aktivt och medvetet främja elevernas lika rättigheter och möjligheter, oberoende av könstillhörighet. Skolan har också ett ansvar för att motverka könsmönster som begränsar elevernas lärande, val och utveckling. Hur skolan organiserar utbildningen, hur eleverna blir bemötta samt vilka krav och förväntningar som ställs på dem, bidrar till att forma deras uppfattningar om vad som är kvinnligt och manligt. Skolan ska därför organisera utbildningen så att eleverna möts och arbetar tillsammans, samt prövar och utvecklar sin förmåga och sina intressen, med samma möjligheter och på lika villkor oberoende av könstillhörighet. (Skolverket, 2019a s. 6).

Skolan ska verka för jämställdhet. Skolan ska därmed gestalta och förmedla lika rättigheter, möjligheter och skyldigheter för alla människor, oberoende av könstillhörighet. I enlighet med grundläggande värden ska skolan också främja interaktion mellan eleverna oberoende av könstillhörighet. Genom utbildningen ska eleverna utveckla en förståelse av hur olika uppfattningar om vad som är kvinnligt och manligt kan påverka människors möjligheter. Skolan ska därigenom bidra till att eleverna utvecklar sin förmåga att kritiskt granska könsmönster och hur de kan begränsa människors livsval och livsvillkor. (Skolverket, 2019a s. 7).

Kursplanen i samhällskunskap

“Undervisningen ska ge eleverna förutsättningar att se samhällsfrågor ur olika perspektiv. På så sätt ska eleverna utveckla förståelse för sina egna och andra människors levnadsvillkor, betydelsen av jämställdhet, hur olika intressen och åsikter uppstår och kommer till uttryck och hur olika aktörer försöker påverka samhällsutvecklingen.” (Skolverket, 2019a s. 226).

“Undervisningen i samhällskunskap ska behandla följande centrala innehåll

I årskurs 4–6

Individer och gemenskaper

- Familjen och olika samlevnadsformer. Sexualitet, könsroller och jämställdhet.” (Skolverket, 2019a s. 226).

Kursplanen lyfter också fram *sexualitet, könsroller och jämställdhet* som ett centralt innehåll i årskurserna 4–6. Därigenom kan uppmärksamheten riktas mot genusmönster, arbetsfördelning och inflytande över beslutsfattandet i familjen. Det är inte elevens egen familj som är det primära studieobjektet, även om det kanske är naturligt att ta utgångspunkt i egna erfarenheter. Familjen ska istället i det här sammanhanget förstås i en abstrakt bemärkelse. Undervisningen ska utgå från att familjer ser olika ut och ingen typ av familjebildning är mer angelägen att ta upp än någon annan. (Skolverket, 2017 s. 21).

“Information och kommunikation...

- ..Hur sexualitet och könsroller framställs i medier och populärkultur.” (Skolverket, 2019a s. 226).

Tidigare forskning

Den tidigare forskning som ligger till grund för denna studie berör både läromedel samt könsroller, jämställdhet och sexualitet i två olika sammanhang, eftersom jag anser att detta är en relevant för att kunna ta egna slutsatser i min diskussion. Jag har därför valt att kategorisera utifrån de tre olika aspekterna;

- lärobokens roll och styrning i undervisningen,
- könsroller, jämställdhet och sexualitet i läromedel,
- samt könsroller, jämställdhet och sexualitet i skolan.

Detta har jag gjort för att förtydliga de olika centrala delarna i uppsatsen. Jag är medveten om att viss forskning kan anses vara gammal. Men på grund av att nyare artiklar samstämmer i påståendena, anser jag det fortfarande vara relevant.

Lärobokens roll och styrning i undervisningen

Varför har läroböcker stark ställning, bestämmer riktning och styr undervisning? Får detta positiva eller negativa konsekvenser? Boel Englund (1999) har gjort en forskningsöversikt över läromedelsstyrning och lärobokens funktioner i undervisning. Enligt Englund (1999) har texter fortfarande en auktoritet i vårt samhälle och den särskilt auktoritära texttypen påstås vara läroböcker. Angerd Eilard (2009) uppger i artikeln, där läromedel granskas utifrån ett intersektionellt perspektiv, hur den statliga läromedelsgranskningen upphörde i början av 1990-talet. Skolböcker blev då en del av den globala medieproduktionen och började konkurrera med varandra på en avreglerad läromedelsmarknad (Eilard, 2009). Likaså Caroline Graeske (2010) hävdar att läromedel fortfarande har en tydlig inverkan i undervisningen och sällan ifrågasätts. I hennes artikel, där hon med ett intersektionellt förhållningssätt, undersöker hur nyare läromedel i svenska för gymnasiet benämner skolans

värdegrund och genus, tar hon också upp problematiken kring den fortsatta produktionen av läroböcker som stärker åsikter och synsätt som strider mot skolans värdegrund. Englund (1999) påpekar att det är svårt att generalisera läroböckers positiva eller negativa påverkan eftersom böcker har olika utformningar och innehåll, de kan vara bra eller dåliga samt ha olika inriktningar. Dessutom finns värderingar hos deltagarna som influerar resultatet (Englund, 1999).

Det finns vissa funktioner och en roll som läroboken anses ha i undervisning och lärande. Englund (1999) menar att lärare använder läroboken som en kunskapsgaranti och en försäkran om att uppfylla de mål som anges för kursplanen. Detta kan ses som negativt, då lärarens frihet att välja metod för att uppnå mål och anpassa innehåll och form efter elevers behov och förutsättningar hindras. Läroböckerna underlättar och utgör ett stort stöd för framförallt osäkra lärare och elever eller nya lärare, eftersom de då slipper vara sin egen läromedelsproducent. Det är ett viktigt arbetsredskap och med hjälp av paradoxen kan vi se läroböckernas stora roll inom läraryrket: de anses viktiga och därför används dem trots att det finns ett missnöje med dem. Lärares val av läroböcker är inte fritt utan styrs av tillgång och ekonomi. Med hjälp av de nämnda funktionerna ovan, underlättas kontroll, utvärdering och betygssättning av elevernas kunskapsutveckling, eftersom den auktoritära lärobokens kunskapssyn och innehåll går att hänvisa till och använda som underlag till prov. Det finns då en risk att den inriktning på kunskap som eleverna tar till sig är definierad av läroboken. Böckerna förmedlar ett gemensamt innehåll genom att skapa en sammanhållning och gemenskap inom tankegångar, ideologi och praktik. Detta kan bli något positivt om de övergripande målen för läroplanen samt lärarens och lärobokens värderingar och uppfattningar av ett ämnesinnehåll överensstämmer. Däremot krävs att läraren har ett kritiskt förhållningssätt till innehåll och dolda värderingar (Englund, 1999). Läromedel är en del av de ideal och intryck som ungdomar och barn möter i det globala mediebruset, där de formar sina livsstilar, identiteter och uppfattning om världen och människors olika levnadssätt (Eilard, 2009). Utifrån de olika funktionerna och de premisser som finns, blir lärobokens stora inverkan på undervisning och lärande förståelig (Englund, 1999).

Eilard (2009) påvisar att människors olika framställningar i media och pedagogiska texter, förhåller sig till de diskurser som präglar samhället och bör därför aldrig ses som neutral kunskap. Texter anses vara kommunikationshandlingar som både formas och formar samtidigt syn på maktrelationer, identiteter och kunskap. Det sker en samverkan mellan elevers och lärares bakgrunder med lärostoffet och det rådande samhället. Eilard (2009) poängterar också hur skildringar som lärs inom skolans ram kan bli inkluderande och normerande, likväl som exkluderande, stigmatiserande och marginaliserande. Med hjälp av den intersektionella analysen framkommer komplexiteten mellan samhällssynen och textens identitetskonstruktioner. Dessutom finns en tendens att bilda motsättningar i vårt tänkande och agerande genom att generalisera, kategorisera samt ordna efter stereotyper, vilket kan leda till att marginalisera, exkludera eller inkludera grupper utefter tillfällig maktordning och därmed skapa ett "vi och dom". Spänningen mellan författarens värderingar och samhällsordningen, kan komma till uttryck i en tyst maktkamp och inbäddade motsägelser i texten. I de här tomrummen kan det finnas utrymme för tolkning i exempelvis sådant som omnämns i texten eller sådant som har eller kan tänkas ha utelämnats. Kontraster som uppstår i språket leder till nya motsägelser och hierarkier. Det är en svår balansgång och ställer stora krav på både författare och lärare (Eilard, 2009). En lärare har möjlighet att uppmärksamma brister i läromedelstexterna, vilket kan bli ett underlag för en kritisk metoddiskussion (Graeske, 2010).

Om könsroller, jämställdhet och sexualitet i läromedel

Caroline Graeske (2010) är orolig för de rapporter som publicerats det senaste decenniet, där brister gällande skolans värdegrund och genusperspektiv hittats i läromedel. Hon menar också att det finns få studier som granskat värdegrunden och genus i läromedel. I Ann-Sofie Ohlanders rapport (SOU 2010:33) granskas läromedel i samhällskunskap, fyra läroböcker och en lärarhandledning, efter uppdrag från delegationen. I rapporten behandlas mäns och kvinnors representation i läromedel i samhällskunskap. Ohlander visar på brister i samtliga läromedel vid jämförelser av intresse och uppmärksamhet som tilldelas män respektive kvinnor (SOU 2010:33). I Graeskes (2010) studie av läroböcker framkommer återkommande mönster. Samtliga författare använder stereotyper som bygger på traditionella könsmonster om hur män och kvinnor ska agera och vara, både i text och bild. Kvinnor är avvikare från normen och anses vara udda. Genom att polarisera könen förstärks det manliga könet och den heterosexuella normen där problem uppstår vid avvikelser (Graeske, 2010). Mana Nakagawa & Christine Min Wotipka (2016) skriver i sin artikel hur bilden av kvinnor och kvinnors rättigheter har utvecklats och förändrats i läroböcker över världen och över tid samt beskriver vilka faktorer som drivit fram detta. Utifrån den kvantitativa läromedelsanalysen av de 500 gymnasieläroböckerna i samhällskunskap skrivna mellan 1970-2008 från 74 länder, har forskarna kunnat granska representationen av kvinnor och kvinnors rättigheter. I artikeln resultat framkommer att representationen har ökat både över tid och globalt. Den här trenden beror på de enskilda ländernas nationella faktorer men också globala faktorer som påverkar utvecklingen i länder såsom social utveckling, politik och ekonomi. Även demokrati var en gemensam positiv drivkraft till ökad representationen av kvinnor (Nakagawa & Min Wotipka, 2016).

Graeske (2010) uppfattar att traditionella genusmonster är oförändrade trots den forskning som genomförts kring genus. Män och kvinnor värderas olika och i text och i bilder förstärks traditionella könsmonster. Det förekommer explicita och implicita utgångspunkter av stereotypa uttryck av kvinnlighet och manlighet som är sexistiska och diskriminerande, vilket motstrider skolans värdegrund (Graeske, 2010). I Ohlanders granskning (SOU 2010:33) framhäver de olika läroböckerna stora skillnader i hur jämställdhetsaspekten benämns och om begreppet jämställdhet introduceras och diskuteras. Det framkommer även skillnader inom varje enskild bok, där det skiljer sig mellan kapitel. Vidare betonas, att utifrån köns- och jämställdhetsaspekter, bör vissa delar av läromedlens innehåll problematiseras. Problematiseringar finns, men är få (SOU 2010:33). Graeske (2010) uppmärksammar att det senaste decenniets nya uttryck för kvinnlighet och manlighet samt nya hybrida identiteter, inte får något utrymme. Istället sker en exkludering av mångfald och särskilda grupper. Författarna använder kön som normerande och särskiljande. Jämställdhetsbegreppet nämns i sammanhang som berör klass och inte kön (Graeske, 2010). I Berges och Widdings (2006) granskning framkommer att män och pojkar generellt är överrepresenterade och de uttalat könsneutrala begreppen får i huvudsak en manlig norm, vilket kan göra att tjejer har svårare att ta till sig kunskapsområdena. Dock menar Berge och Widding (2006), att elever ges möjlighet till att bli medvetna om könsroll, eftersom de granskade läroböckerna har särskilda avsnitt där kön, könsmakt och könsrelationer. Det är viktigt att förmedla kunskap om olika analysverktyg som ger olika synvinklar av vad som anses vara rätt, eftersom läroboksförfattarna har en tendens att utmåla deras definition av ett begrepp som sanningen. I en av de analyserade böckerna i samhällskunskap, finns försök till nyansering av könsaspekter i vissa kapitel. Läroboken ska motverka traditionella könsroller, tillämpa strategier för att inkludera läsare oavsett kön samt inspirera till kritisk granskning och utveckling av förmågor oberoende av kön (Berge & Widding, 2006).

Homosexualitet nämns en gång i de läromedel som Graeske (2010) analyserade. Det uppmärksammas i samband med Karin Boyes författarskap och benämns som ett problem, medan heterosexualitet blir en osynlig mall och en norm. (Graeske, 2010). Forskarna Håkan Larsson och Maria Rosén (2006) medverkar i rapporten "I enlighet med skolans värdegrund" som är ett uppdrag av regeringen, där de granskar aspekten sexuell läggning i ett urval av läroböcker för grundskola och gymnasium. I analysen, framkommer den outtalade normen att "sexuell läggning" implicit står för icke heterosexualitet, vilket gör att det skapas en särskiljning mellan onormalt och normalt, dvs. uttryck som "de andra" och "de onormala". Sexuell läggning och sexualitet förekommer till största del implicit, men bearbetas i liten skala explicit. Sexuella läggningar som omnämns är framförallt hetero och homosexualitet. Begreppet HBT förekommer inte. Bisexualitet förekommer, men i en av de granskade läroböckerna nämns det inte alls (Larsson & Rosén, 2006). I samma rapport analyserar Britt-Marie Berge och Göran Widding (2006) läroböcker med inriktning på aspekten kön. Enligt Berge & Widding (2006) framhåller och gestaltar en bra lärobok kvinnors, mäns och transpersoners lika möjligheter och rättigheter samt jämställdhet. Berge & Widding (2006) konstaterar att de analyserade läroböckerna överlag är heteronormativa, då det mest uppseendeväckande i deras granskning är texter och bilders underrepresentation av transpersoner. Dock är texterna mestadels könsneutrala, vilket ger alla en möjlighet att kunna identifiera sig. Men när människors kön explicit uttalas i konkreta exempel är det väldigt sällan det innefattar transpersoner, detta synliggör en bortprioritering i läroböckerna. Det finns inga uppmaningar till kritisk granskning, varken i text eller lärarhandledning, därför blir det upp till enskilda lärare att upplysa eleverna om osynliggörandet av transpersoner och vilka konsekvenser det kan skapa, som exempelvis diskriminering på grund av kön (Berge & Widding, 2006).

Larsson & Rosén (2006) uppger att frågor som rör sexuella läggningar framträder inom olika områden på ett fragmentariskt sätt i de granskade samhällskunskapsböckerna. Läroböckerna kan problematisera kärnfamiljen, men den ges alltid som exempel vid allmän fakta. Dessutom figurerar den traditionella kärnfamiljen i bilder av familjer, vilket kan skapa en uppfattning om ett starkt normativ. Om en annan typ av familj gestaltas uttrycks detta i en text. Kärnfamiljen blir implicit den "normala familjen" så länge inget annat nämns (Larsson & Rosén, 2006). Alla granskade läroböcker i samhällskunskap innehöll avsnitt där kön diskuterades, men endast en nämnde transpersoner. Liksom i de övriga läroböckerna förekommer kön isolerat i ett eller flera avsnitt. Det var väldigt få kritiska reflektioner och diskussioner om jämställdhet, kön och makt samt avsaknad av kvinnors bidrag och kompetenser (Berge & Widding, 2006). Man kan konstatera att i en ämnesövergripande analys av läroböckerna dominerar heteronormativitetet. Böckerna utnämner heterosexualitet som normaltillståndet, det oproblematiska och allmänna, läsaren ska förutsätta att det handlar om heterosexualitet om inget annat anges. Om andra sexualiteter diskuteras, måste det benämnas. Det blir en gestaltning av "jag/vi" och "du/ni". Larsson & Rosén (2006) ser att det finns mycket kvar innan bilder och texter om homosexuella kan gestaltas utan att de behöver kommenteras som homosexuella personer. Detta skulle kunna ses eller upplevas som kränkande och problematiserande i förhållande till skolans värdegrund, även om texten kan vara skriven med välvilja. Det finns en underliggande makt och normalitet. Ingen av de granskade läroböckerna ställer sexualiteter i ett socialt, kulturellt eller historiskt perspektiv. Kunskap om homosexuellas rätt att adoptera eller att de numera får gifta sig är inte det väsentliga utan synvinkel utifrån samhällets normer om makt och normalitet (Larsson & Rosén, 2006).

Om könsroller, jämställdhet och sexualitet i skolan

Heldin (2010) uppger i sin rapport, skriven för Linnéuniversitet- institutionen för pedagogik, psykologi och idrottsvetenskap, att de flesta av Lgr 11:s kursplaner tas jämställdhet och andra frågor där genus förekommer upp. Enligt styrdokumentet ska lärare ha relativt goda kunskaper om genus, vilket är en förutsättning för givande diskussioner och ett arbete som överensstämmer med skolans jämställdhetsmål, då kön sätts in i större sammanhang och inte blir ensidigt och fokuserat (Heldin, 2010). I Eva Ganneruds (2009) framställning, utifrån lärarenkäter, ges en inblick i delar av lärares uppfattning om jämställdhet, kön och genus samt deras erfarenheter av jämställdhetsarbete i verksamheten och jämställdhet i yrkesrollen. De flesta lärare tycker att de har kompetens om frågor som rör jämställdhet. Dock visar enkäten på osäkerhet när det gäller situationer och tillfällen som dessa frågor är relevanta samt bristande kunskap om begreppets innehåll och betydelse (Gannerud, 2009).

Det finns en risk att tjejer och killar, liksom i Hirdmans (1988a) teori om genussystem, uppfattas som två åtskilda och homogena enheter. Jämställdhet handlar om villkor, vilket gör att diskussioner och spekulationer om huruvida kvinnor och män är lika eller olika är oväsentlig. Vi bör istället se till de normer om femininitet och maskulinitet som vi alla är en del av och förhåller oss till. Det är viktigt att också bortse från kön för att uppmärksamma andra kategorier och föreställningssystem för att förstå vår omvärld, trots att det finns en risk för att det bildar ett "vi" och "dom" (Heldin, 2010). Ny kunskap om genus och jämställdhet i skolan behövs enligt den rapport som är skriven i uppdrag av DEJA (Delegationen för jämställdhet i skolan). Rapportens syfte är att utveckla och lyfta fram jämställdhet i skolan, utifrån skolans värdegrundsuppdrag. Kränkningar, våld och hot är ett allvarligt problem som sker i skolan. Sexualiserade kränkningar är en del av de som finns och kan vara ett uttryck för bristande jämställdhet (SOU 2009:64). I dagens skola förekommer ett ambivalent förhållningssätt till frågor som berör jämställdhet och kön, både bland lärare och rektorer. Det är inte ovanligt med motsägelsefulla uttalanden om individens fristående sammanhang utifrån sociala och kulturella faktorer, men samtidigt förklaringar och tolkningar av handlingar och beteenden baserat på kön (Gannerud, 2009). Olika situationer eller handlingar som uppstår i skolan, hanteras och tolkas på olika sätt beroende på om det gäller en tjej eller kille. Även texter kan bedömas olika beroende på vilket kön som har skrivit texten. Barn lär sig någorlunda tidigt de egenskaper och förväntningar som finns beroende på kön. Manlighet har en högre status och pojkar arbetar för att skapa "rätt" maskulinitet inför andra. I skolan framkommer heteronormativitet, där pojkar förhåller sig till den stereotypa bilden och en maskulinitetsnorm (Heldin, 2010).

Forskning visar på flera könsskillnader gällande prestationer och attityder men också i bemötande och förväntningar. Genom verbala och fysiska kränkningar markeras "rätt sätt" att vara tjej eller kille. Att gå över den markeringen är en större risk för killar. Det är vanligare bland flickor att uppleva stress på grund av krav och förväntningar. Tjejers underordnade position i samhället kan vara en anledning till tjejers press att prestera (SOU 2009:64). Många lärare upplever sig neutrala gentemot de olika könen och anser att de behandlar alla lika, men i skolor som granskat undervisning, visas en annan bild. Mönster som uppvisades var att lärare uppmuntrade pojkar till att ta ledarrollen, medan flickorna övade på att hjälpa till och vara hjälpredor när pojkarna var stökiga. Flickor tränades i lyhördhet, hänsynstagande, relationer och språk (Heldin, 2010). Under senare år har tjejer tagit mer plats i klassrummet, men det finns fortfarande traditionella könsnormer. Generellt får killar mest uppmärksamhet av lärare, de pratar mest i klassrummet, tillåts ifrågasätta, busa och avbryta andra. Unga kvinnor har generellt sämre självkänsla, eftersom att bli lyssnad på, komma till tals och få möjlighet att uttrycka sina åsikter har betydelse i det sociala livet (SOU 2009:64). Enligt

Heldin (2010) finns inte lika stor tolerans för flickor som var högljudda och fysiskt hårdhänta. Uttryck som "stor pojke" och "stor flicka" användes i förstärkning av könsroller. Könsstereotypa uttalanden sker främst vid improvisation eller privat skämtsamma undervisningssituationer, dock påverkar denna jargong könsnormer och vad som anses vara normalt samt återskapar dominant maskulinitetsstrukturer. Detta ska dock ses som generella mönster, både i samspel mellan elever samt i lärares bemötande överskrids och motbevisas könsnormer (Heldin, 2010).

Målet med skolans jämställdhetsarbete är framför allt att öppna upp och skapa möjligheter där flickor och pojkar får ett utökat spelrum och färre begränsningar. Inom värdegrunds- och jämställdhetsarbetet är det lätt att skylla på andra. Det är lätt att hänvisa till exempelvis tidigare skola, hemmet, media och samhället. Med hjälp av ett normkritiskt reflekterande kan det utvecklas förståelse, självinsikt och förmågan att kunna se sin egen del av problematiken. Konstruktiva diskussioner om sådant som berör kvinnligt, manligt och frågor om genus är tyvärr ofta känsliga, vilket försvårar potential till givande samtal. Det är därför viktigt att ställa frågor, eftersom diskussioner ger en ingång till ett normkritiskt förhållningssätt, där eleverna får möjlighet att få syn på värden, normer och antaganden som annars tenderar att föras vidare på ett ofreflekterat sätt (Heldin, 2010).

Teoretiska perspektiv och begrepp

För att få svar på mina frågeställningar i mitt resultat har jag analyserat läroböckerna utifrån ett *intersektionellt förhållningssätt* som granskar och problematiserar olika samhälleliga maktordningars påverkan på innehållet. Utöver det övergripande förhållningssättet använder jag mig av teoretiska ramverk och begrepp som ligger till grund för min analys av den insamlade empirin. Det teoretiska ramverket tar avstamp i Von Wrights *genusteori*, Hirdmans teorier om stereotypiska könsroller i *genussystemets logiker och genuskontrakt* samt begreppen *queerteori* och *heteronormativitet*. De olika teoretiska ramverken och begreppen kan både kombineras men också problematiseras mot varandra, vilket nyanserar min analys.

Intersektionellt perspektiv/förhållningssätt

Med intersektionellt perspektiv menar jag följande; det är ett genusperspektiv där jag kan urskilja samhällets olika aktörers skärningspunkter där de samverkar, kompletterar, konkurrerar, förstärker och försvagar varandra med utgångspunkt i genus och sexualitet. På så sätt synliggörs maktordningars villkor i samhället som påverkas av förändringar i nya samlivsformer, livsstilar och genusrelationer. De genusede mönster som finns i skolan följer ofta samhällsrörelser, vilket utgör en viktig aspekt i mitt arbete utifrån jämställdhet, könsroller och sexualitet (Graeske, 2010).

Genusteori

För att problematisera skillnader i genus har jag använt mig av Moira Von Wrights (1999) rapport där hon använder vissa analytiska redskap i sin analys. Med hjälp av det analytiska redskapet kan tre processer vid social konstruktion av genus urskiljas. De tre processerna kan varieras utefter situation, men är alltid beroende av varandra. Strukturellt genus beskriver uppdelning och organisering av arbete. Många jobb representeras mest av ett kön, exempelvis grundskollärare eller sjuksköterskor som flest kvinnor arbetar som. Individuellt genus förklarar hur social konstruktion påverkar den individuella identiteten och hur värderingar som finns i samhället kan stärka en individuell identitet. Med utgångspunkt i denna aspekt kan jag se om kunskapsförmedlingen ger en mångfald av stärkande av individuella identiteter. Symboliskt genus identifierar det vårt värdesystem och institutioner uttrycker. Den här

aspekten framstår tydligast genom språkbruk och dikotomisering, där manligt och kvinnligt ofta ställs som ett motsatspar (Von Wrights (1999).

Genussystem och genuskontrakt

Yvonne Hirdman, en svensk professor och historiker vid Stockholms universitet, beskriver en ordningsstruktur av kön, ett *genussystem*, som åskådliggör en dynamisk struktur som samverkar i olika föreställningar, fenomen, förväntningar och processer och bildar ett visst mönster och en viss ordning. Genussystemet gör att jag kan problematisera och ifrågasätta det självklara och relatera förhållanden mellan kön och sexualiteter till ett systematiskt begrepp. Jag kan belysa en reproducerande kraft som visar att det ser ut som det gör eftersom det har sett ut på ett visst sätt. Systemets grundpelare är de två logikerna: hierarki (mannen utgör normen och ses som människan, det allmängiltiga och det normala) och dikotomi (isärhållning av det manliga och kvinnliga, som inte ska blandas och som skapar och stärker mannen som norm). Denna typ av genusordning är en förutsättning för andra sociala ordningar. Det formar ett uttryck för isärhållning mellan könen i olika situationer samt föreställningar och arbetsfördelningen mellan kvinnligt och manligt. Det blir en modell och ett verktyg som förklarar och legitimerar politik och ideologier samt kvinnors och mäns handlingar både på samhällsnivå men även på individnivå. Eftersom människor orienterar sig med hjälp av sysslor, sorter och platser, skapas mening till följd av uppdelningen. Dessutom har genussystemet institutionaliserat mannens politiska makt såväl som kvinnans vanmakt. I dikotomiseringen uppstår ett motsatstänkande som utvecklas och belönas i det mänskliga sättet att tänka, ett A och ett B. Människor ordnar och strukturerar utefter ett "jag och du" och bestämmer vår egen plats genom att bestämma den andra. Hirdman (1988a) menar att det inte går att vara A utan att förtrycka B. Det ständiga återskapandet av dikotomin, beror på könen olik roll i fortplantningen, dvs den biologiska aspekten. För att kunna förändra detta krävs att den biologiska komponenten blir dominerad av den intellektuella (Hirdman, 1988a).

I varje tid, i varje samhälle finns ett typ av "kontrakt" mellan kön, det så kallade *genuskontraktet*. Kontraktet speglar konkreta förväntningar som finns på män och kvinnor i arbete, kärlek, språk, gestalt, utseende och yttre faktor utifrån genussystemets logiker. De är en komponent till genussystemets process som bildar ny hierarkisering och segregering. Men hjälp av begreppet kan jag synliggöra kvinnors begränsade livsvillkor och det glapp som finns mellan det feminina och det maskulina samt en möjlighet att utöka förståelsen för en manlig norm som utvecklats under historien. Kontraktet existerar dolt och oftast outtalat mellan kvinnor och män på olika nivåer och inom olika områden och ärvs och introduceras mellan generationer, från modern till dottern och från fadern till sonen. På den kulturella överlagringsnivån finns de tankefigurer och föreställningar om idealtypsrelationen, hur en relation mellan kvinnan och mannen bör vara exempelvis enligt de Aristoteliska genusfigurerna. På den sociala arbetsfördelningens, institutionernas och integrationsnivån är kontraktet mycket konkret gällande interaktionen mellan könen. Socialiseringens eller individnivån, innebär direkt inlärning där vissa roller ges i ett tidigt skede i livet. Det kan exempelvis vara att du som pojke inte ska gråta (Hirdman, 1988a).

Kontraktet ses som en möjlighet att undvika konflikter tack vare att bestämma könen olik områden och förstå genom att sätta relationen mellan femininitet och maskulinitet i fokus. Strukturen styrs av fysiska och psykiska ordningar som binder könen samman till ett beroende av varandra med hjälp av givna egenskaper, platser och sysslor. Dessa logiker riskerar att förlora sin effekt av hierarki och isärhållande om dikotomierna förlorar sin styrka eller om det sker en uppblandning av egenskaperna, sysslorna och platserna. Det kan också vara problematiskt vid gränsöverskridande eller när könen utmanar kontraktets innehåll. Om män

flyttas ner till samma maktposition som kvinnor, upphör den manliga normens maktställning (Hirdman, 1988a). De västerländska idealtypiska genusformerna och stereotyperna som är uppkomna ur det Aristoteliska arvet och den historiska förståelsen av kön, legitimerar kvinnans sociala underordning genom idéer som försvarar den manliga makten (Hirdman, 1988b).

Queerteori och heteronormativitet

Enligt ordboken betyder adjektivet queer: besynnerlig, egendomlig, säregen och konstig. Begreppet är ett kritiskt förhållningssätt till normativitet och vill synliggöra system av handlingar och normer som formar utanförskap, inte beteckna en identitet eller fastställa sexuella läggningars avvikelser från den heterosexuella dominansen. Queer började användas inom akademien i Sverige på 1990-talet, då uttalat som queerteori. Idag har begreppet förekommit i flera olika studier inom olika samhällsfenomen. Queerteori har sitt vetenskapliga ursprung i poststrukturalistisk feminism och är inte en sammansatt teoribildning, utan en förening av kritiska studier med fokus på heteronormativitet och det som anses vara normalt respektive avvikande. Det är lätt att hamna i diskussioner om fördomar och intolerans mot HBTQ-personer samt deras rätt att accepteras och att inte ses som annorlunda. Till skillnad från de här diskussionerna poängterar queerteori problematiken kring heterosexualitet och de antaganden som finns om denna läggning som naturligt och självklart. Heteronormativitet benämner att människor i samhället förutsätter att alla är heterosexuella och identifierar sig med den sexualiteten. Det här antagandet har processats fram utifrån de handlingar och institutioner som vidhåller att människans fortlevnad, historia och kultur grundas i heterosexualitet, vilket blir kränkande och diskriminerande mot personer med andra sexualiteter. Enligt queeteorin finns det alltid potential till att tolka verkligheten utifrån queer, eftersom vad som uppfattas som exempelvis homosexuellt eller heterosexuellt, är en tolkningsfråga. Framställningen kan dock avgöra möjligheten till queera tolkningar, men med det analytiska förhållningssättet kan explicita queera tolkningar i varje fall eftersträvas (Larsson & Rosén, 2006).

Tiina Rosenberg (2016) analyserar boken "Genustrubbel" och förklarar med hjälp av den, på vilket sätt begreppet heteronormativitet beskriver hur den heterosexuella matrisen befäster och skapar genus och inte tvärtom. Det finns ett antagande om att heterosexualitet är det naturliga sättet att leva och att alla människor har denna läggning. Normen upprätthåller heterosexualitet som allomfattande och enhetligt och omfattar relationer, handlingar, strukturer och institutioner. Det finns särskilda regler för genus. Män och kvinnor ska skiljas åt och kännas igen och de som inte följer dessa regler anses vara obegripliga. Samhället tycks vara i behov av en begriplighet och ett normsystem som utgår från homofobi och som är reglerad av den heterosexuella mallen (Rosenberg, 2016). Heterosexualitet och heteronormativitet är inte synonymt med varandra. Heteronormativitet kan ses som en förväntad form av heterosexualitet, där vissa privilegierade grupper har makt att kunna definiera viss sexualitet som önskvärd och naturligt. Därför bör vi synliggöra effekter av sociala, historiska och kulturella fenomen som bestämmer villkor för och vad det innebär i vissa sammanhang att vara exempelvis bi-, homo- eller heterosexuell. Heteronormativitet präglar också genusordningen där homosexualitet är en referenspunkt för att kunna identifiera heterosexualitet på grund av deras tillsynes motsatta läggningar som styrs av de motsatta könen "kvinna" och "man" (Larsson & Rosén, 2006).

Metod

I mitt arbete har jag haft Marie Carlsons och Kerstin Von Brömssens (2011) antologi som utgångspunkt. I den analyserar författare pedagogiska texter ur ett kritiskt perspektiv, eftersom det ger en möjlighet till att se mönster, schablonbilder och normer som annars inte synliggörs eller problematiseras. Metoden utgår från ett bredare perspektiv som antas vara påverkade av sociala, politiska, historiska intressen och rådande makthierarkier. Min kritiska granskning legitimeras genom de teoretiska perspektiv och begrepp jag tar avstamp i och är de glasögon som jag tittar igenom på innehållet i min läromedelsanalys. De föreställningar, synsätt och värderingar om könsroller, jämställdhet och sexualitet som framträder i näranalysen är en grund till vidare diskussion för att inte reproducera eller befästa fördomar (Carlsson & Brömssen, 2011). Risken med att gå in i analysen utifrån ett kritiskt perspektiv är att viljan över att finna stoff, tar över analysen av det faktiska innehållet. Jag kan därmed, omedvetet eller medvetet, vinkla något till vad det inte är genom att namnge och problematisera.

I min kritiska läromedelsanalys har jag gjort nedslag i fyra olika läromedel i samhällskunskap för mellanstadiet.

- Almgren, H. (2015). *Sh: samhällskunskap. 4-6*. Malmö: Gleerups.
- Engström, M. (2017). *Samhällskunskap. 4-6, Grundbok*. Falköping: Capensis.
- Stålnacke, A.-L. (2012). *Samhällskunskap Grundbok*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Svanelid, G. (2014). *Upptäck samhälle: Lgr 11*. Stockholm: Liber.

Gemensamt för alla fyra läroböcker är att alla är aktuella idag, eftersom de är skrivna efter 2011 och därför utgår från den aktuella läroplanen. De skillnader som finns mellan böckerna, är att de är skrivna av olika författare, de är utgivna olika årtal av olika förlag som både är välkända och mindre kända. Jag har också medvetet valt böcker där båda könen finns representerade som författare. Två av böckerna använde jag i min pilotstudie, men jag lade till två böcker i mitt urval för att se om de mönster jag kunde se i pilotstudien även fanns i dessa. Jag har valt att endast analysera det avsnitt som handlar om könsroller, jämställdhet och sexualitet, för att kunna göra en mer ingående analys i det aktuella avsnittet.

I mitt arbete har jag inledningsvis tagit ut citat som berört könsroller, jämställdhet och sexualitet och kopplat detta till det tänkta syftet och frågeställningar och som därmed blivit grunden för den kritiska analysen. Sedan har jag analyserat citaten med hjälp av de teorier och begrepp som varit relevanta i min analys för att få svar på syfte och frågeställningar. Slutligen, med hjälp av tidigare forskning, teoretiska perspektiv och begrepp samt resultatet från min analys, har jag sammanfattat, ifrågasatt och problematiserat detta i diskussioner och slutsatser. Det är viktigt att ha i åtanke att jag i denna uppsats inte analyserat hela läroböcker och att det därför inte går att dra slutsatser kring de resterande delarna av läroböckerna. Dessutom är jag medveten om att jag sett till det som jag anser vara intressant utefter mina egna erfarenheter och värderingar, vilket gör att jag omöjligen kan nå värderingsfrihet.

Resultat

Samhällskunskap Grundbok av Anna-Lena Stålnacke (2012)

Antal sidor: 136 sidor.

Förlag: Natur & kultur läromedel.

Layout: Blandat mellan bilder, rutor och text.

Läroboken centrerar runt en familj bestående av en mamma, en pappa och två barn som heter Maja och Malte. Trots detta, förmedlar författaren flera olika familjekonstellationer och sexuella läggningar och framhåller dessa som "acceptabla". Författaren ger en bild av alla tre aspekterna könsroller, jämställdhet och sexualitet på ett någorlunda värderingsfritt sätt. Dock förekommer enstaka implicita värdemässiga utgångspunkter.

Könsroller

I boken framkommer vissa aspekter kring könsroller och jämställdhet utifrån kvinnan och mannens olika sysslor och uppgifter i hemmet förr i tiden och som därmed bekräftar genusystemet och genuskontrakt (Jfr. Hirdman, 1988a). "För länge sedan tyckte många att vissa arbetsuppgifter passade bättre för män och andra för kvinnor. Matlagning var till exempel något som bara kvinnor kunde göra medan männen tog hand om bilen." (Stålnacke, 2012 s. 12). Här tas arbetsfördelning och därmed strukturellt genus upp i de traditionella könsrollerna, men beskrivs som att de inte finns längre (Jfr. Von Wright, 1999). Detta förtydligas genom att skriva "för länge sedan". Sedan fortsätter författaren att utgå från att traditionella könsroller inte längre kan förekomma. I det kommande citatet speglas inte bara könsroller, utan även författarens syn på jämställdhet där hon utgår utifrån mannens synvinkel och rättigheter. Detta kan ses som ett exempel på hur individuellt genus kan stärkas av vissa värderingar som finns i samhället, och då också stärka den individuella identiteten som man (Jfr. Von Wright, 1999). "Men om man gillar att laga mat, och är duktig på det, så är det väl orättvist om man inte skulle få laga mat bara för att man är pojke. Tur att det inte är så längre!" (s. 12). Vid sådana här antaganden finns en explicit värdemässig utgångspunkt vid ifrågasättandet av könsroller. Stålnacke låter den biologiska komponenten bli dominerad av den intellektuella (Jfr. Hirdman, 1988a).

Vidare beskrivs en modern uppdelning av sysslor i hemmet, där hela familjen, oavsett ålder eller kön, delar alla sysslor lika. Hon låter läsaren fundera själv över: "Hur vi kan dela på arbetsuppgifterna hemma" (Stålnacke, 2012 s. 6) och "I en familj finns det många arbetsuppgifter att sköta. Men vem ska göra allt det här? Hur ser det ut i din familj? Hur delar ni på arbetet i hemmet?" (s. 12) Genom att blanda och ifrågasätta könens sysslor eliminerar Stålnacke isärhållning och hierarkier (Jfr. Hirdman, 1988a). Andra exempel där boken frångår traditionella ansvarsområden är när skilsmässor tas upp, då båda föräldrarna tar ansvar för vården av barnen på ett outtalat jämställt sätt. "Maltes kompis Ville har två familjer, eftersom hans föräldrar är skilda. Varannan vecka bor Ville hos sin mamma och sin styvpappa och varannan vecka bor han hos sin pappa." (s. 8), "De flesta barn i Sverige som har skilda föräldrar bor växelvis hos sin mamma och pappa, kanske en vecka hos en förälder och nästa vecka hos den andra." (s. 9). Viktigt att notera är att det endast sker ur ett heterosexuellt perspektiv, där heteronormen är synlig. Även beskrivningen av adoption är ur ett heterosexuellt perspektiv (Jfr. Rosenberg, 2016).

Jämställdhet

Det finns flera redan nämnda exempel på en implicit önskan om att förmedla och förespråka jämställdhet. Stålnacke använder textens innehåll till att explicit tala för jämställdhet, även om inte själva ordet används. Detta är också en motsägelse för Hirdmans (Jfr. 1988a) socialiseringsnivån, eftersom direkt inläring av en viss roll beroende på kön fränses. "Hur vi kan visa att alla är lika mycket värda." (Stålnacke, 2012 s. 12).

Alla har vi ju samma slags känslor innerst inne- vi känner oss jublande glada ibland. Vi blir ledsna och gråter andra gånger. Alla har vi känt oss små och rädda någon gång. Och duktiga och modiga andra gånger. Och alla är vi lika mycket värda. (Stålnacke, 2012 s. 12).

Sexualitet

I min analys framkommer en inkludering av olika typer av sociala rollmönster och sexualiteter och en framställning av dessa som "acceptabla" i läromedelstexten. Exempelvis används begreppen föräldrar, par och brudpar som är könsneutrala uttryck för en relation. Därmed benämns inte en viss sexuell läggning. Dock används inte begrepp som homosexuell eller heterosexuell. Läroboken innehåller stereotyper och befäster men också luckrar upp traditionella sexuella relationer i sina explicita och implicita värderingar som texten bygger på. Stålnacke framhåller olika samlevnadsformer och familjekonstellationer som acceptabla, inte bara kärnfamiljen. Exempelvis: "Mammas nya-Magnus" (Stålnacke, 2012 s. 6), "Hur vi kan leva tillsammans på olika sätt" (s. 6), "Familjer kan se ut på olika sätt." (s. 8), "Många har också halvsyskon, det vill säga att barnen i familjen har samma mamma, men olika pappor, eller samma pappa men olika mammor." (s. 9) och "Barn och deras föräldrar kan bilda en familj. Vilka fler kan höra till familjen?" (s. 9). Dessutom ges exempel på både familjer med heterosexuella föräldrar och homosexuella föräldrar. "Maja och Malte är tvillingar och bor med sin mamma och pappa." och "Maja och Maltes kusin Greta bor tillsammans med sina två mammor, som är gifta med varandra." (s. 8). Detta gör att elever med olika slags familjekonstellationer kan känna sig inkluderade i undervisningen samt kan relatera till och ta till sig läroboken. Något som däremot har noterats, är avsaknaden av transsexualitet. Med hjälp av queerteorins grunder, kan handlingar och normer som skapar utanförskap för personer som avviker från den heterosexuella dominansen synliggöras (Jfr. Larsson & Rosén, 2006).

Upptäck samhälle: Lgr 11 av Göran Svanlid (2014)

Antal sidor: 108.

Förlag: Liber.

Layout: Få bilder. Har ordlista längst ner på vissa sidor som tar upp relevanta ord som berörs på sidan.

"Familjen är en grupp där de flesta känner att de kan vara sig själva." (Svanlid, 2014 s. 35). "Man mår bra av att vara i grupper där man känner att man kan få vara sig själv." (s. 44). I de här citaten sker inga upplysningar om särskilda familjekonstellationer eller sexuella läggningar. Texten verkar framhålla olika typer av sociala rollmönster som "acceptabla" och därmed blir ingen intvingad i en mall. Dock framkommer flera implicita värdemässiga utgångspunkter i Svanlids lärobok, som visar det motsatta. Han tar inte skriftligen upp könsroller eller olika arbetsfördelningar och sysslor. Istället förekommer flera stereotypa förutfattade meningar kring kön, könsroller och sexualitet.

Könsroller

När Svanelid ger exempel på mobbning, ges en förklaring om att det finns psykisk, verbal och fysisk mobbning. Helt okommenterat och självklart förklaras att tjejer vanligen ägnar sig åt de två första typerna av mobbning och att killar oftare utsätts för fysisk mobbning. Här tilldelas könsroller. Längst ner på samma sida kommer följande fråga: “Fundera! Mobbningen av flickor och pojkar är oftast lite olika. Vad beror det på?” (Svanelid, 2014 s. 44). Här sker en isärhållning som legitimerar könens olika handlingar (Jfr. Hirdman, 1988a).

Jämställdhet

Svanelid nämner inte begreppet jämställdhet utan tar istället upp gemensam vårdnad för barn där det framkommer lika ansvar och förväntningar på könen samt diskriminering och likabehandlingsplan. Det här motarbetar de genuskontrakt som speglar konkreta föreställningar som finns på män och kvinnor utifrån genussystemets logiker (Hirdman, 1988a). När begreppet föräldraledighet ska förklaras, beskrivs det såhär: “Det finns särskilda pappamånader som bara pappor kan utnyttja för föräldraledighet. På det här sättet vill staten påverka familjer så att fler pappor väljer att vara föräldralediga med sina barn.” (Svanelid, 2014 s. 36). Det sker endast ur mannens perspektiv och ger mannen en roll som att ingen pappa vill vara hemma, utan måste bli tvingade av staten för att det ska ske. Det framgår inte heller konsekvenser för kvinnan och vilka möjligheter detta förde med sig för henne. Det strukturella genusets arbetsfördelning blir här ifrågasatt (Jfr. Von Wrights, 1999) och dessutom struktureras könens förutsättningar utefter ett “jag och du”. Kvinnans nya möjligheter får utläsas utifrån mannens nya förutsättningar (Jfr. Hirdman, 1988a).

Sexualitet

Bokens innehåll förmedlar neutrala ord såsom par, partner, personer och förälder, men lyckas inte riktigt hela vägen fram. Det blir genomskinligt att heterosexualitet är normen. Så länge inget annat nämns så utgår man från heterosexualitet (Jfr. Larsson & Rosén, 2006). “Trots att skilsmässorna har ökat mycket jämfört med förr, lever de allra flesta barn i en familj med mamma, pappa och kanske syskon.”, “Då får barnen ännu en pappa eller mamma och kanske nya syskon. Många barn bor också växelvis hos båda föräldrarna. Ena veckan hos pappan och den andra veckan hos mamman.” och “I dag är kan familjerna också vara stora eftersom mamman och pappan kanske har träffat nya partners efter en skilsmässa.” (Svanelid, 2014 s.37). När homosexualitet ska tas upp beskrivs detta under en egen rubrik och relateras till begreppen mamma och pappa. Genom att skriva “det finns barn”, “Dessa par har samma rättigheter som alla andra par”, sker en definiering av det normala och det onormala, vi och dom (Jfr. Larsson & Rosén, 2006). “Det finns barn som växer upp i en familj som består av två pappor eller två mammor. Sedan 2009 kan två personer av samma kön, homosexuella, gifta sig. Dessa par har samma rättigheter som alla andra gifta par.” och “Homosexuell så kallas det när man är sexuellt intresserad av någon av samma kön.” (s. 37). Homosexuell som begrepp tas upp i ordlistan men inte begreppet heterosexuell. Transsexualitet nämns aldrig (Jfr. Larsson & Rosén, 2006).

Sh: samhällskunskap. 4-6 av Hans Almgren (2015)

Antal sidor: 132.

Förlag: Gleerups utbildning.

Layout: Få bilder och mycket text. Längst ner på vissa sidor är diskussionsfrågor.

Läroboken innehåller många explicita och implicita värdemässiga utgångspunkter kring kön, könsroller, jämställdhet och sexualitet. Författaren har vissa egna agendor och upplevda självklarheter. Det framkommer tydligt att heterosexualitet är normen och om inget annat

nämns utgå exempel och förklaringar utifrån ett heterosexuellt perspektiv och utifrån stereotypa könsroller. Mannen en framträdande roll i texterna.

Könsroller

Det är en specifik bild av män och kvinnor som förmedlas. Författaren beskriver könets olika rättigheter, beroenden, arbetsuppgifter och roller i familjen förr och nu. Inledningsvis är kvinnans roll i centrum där hon skildras som det mindervärdiga könet förr i tiden. Texten utgår främst från kvinnans perspektiv, hennes ställning i samhället och vilka premisser hon fick leva efter. Författaren synliggör genussystemets logiker och det genuskontrakt som styrde förr (Jfr. Hirdman, 1988a). Texten är värderingsfri men innehåller vissa formuleringar och ordval som tex orden "rätt" och "vänta" som ger en viss vinkel till texten. "Flickor hade rätt att gifta sig när de var 15 år, men pojkarna fick vänta tills de fyllde 21. Den här ålderskillnaden berodde på att mannen hade det ekonomiska ansvaret och skulle ta hand om sin hustru och sina barn." (Almgren, 2015 s. 7). Andra delar som beskriver kvinnans underordnade roll förr i tiden är: "Den gifta kvinnan var *omyndig* fram till år 1921. Det betydde att en hustru inte kunde flytta hemifrån och ta med sig barnen. Det var mannen som hade hand om hustruns *ekonomi* och bestämde var de skulle bo.", "Först när det blev vanligt att även gifta kvinnor arbetade utanför hemmet blev det fler skilsmässor. Då var kvinnorna inte längre beroende av mannens inkomster utan kunde tjäna egna pengar.", "De som levde ogifta på 1800-talet var inte alls lika många som idag. Många ogifta unga kvinnor som födde barn och inte hade någon att gifta sig med arbetade gratis mot att de kunde bo hos bönder." (s. 7). Något annat som noterats är att prästen antas vara man. "När prästen skrev in ett sådant barn i födelseboken, lade han till..." (s. 7) Präst anses ofta vara ett manligt yrke eftersom det var bara män som arbetade som det förr. Men det är helt okommenterat i texten. Detta bevisar existensen av strukturellt genus som visar på könets olika representanter i vissa yrken (Jfr. Von Wright, 1999). Dessutom stärks den manliga normen genom antagandet utifrån en viss syssla (Jfr. Hirdman, 1988a).

Att välja rubriken "Manligt kvinnligt och barnligt..." (Almgren, 2015 s. 10) kan anses vara missvisande, eftersom det inte står något om manligt och kvinnligt i det följande stycket, utan endast om mammors och pappors roller i hemmet. Den inledande frågan riktad till läsaren "Vem bytte blöjor på de små barnen när mormor och farmor var unga?" (s. 10) utgår från stereotypa könsroller. Författaren utelämnar morfar och farfar när det handlar om blöjbyte. Försättningsvis skildras mannens och kvinnans traditionella arbetsuppgifter i hemmet med perspektivet utifrån båda könen. Till exempel att kvinnan städade och lagade mat medan mannen skötte ekonomin och bytte däck. Sedan sker en förändring i perspektivet. Författaren återger händelseförloppet som om mannen är det svaga könet som helt plötsligt får rättigheter. "Men så hände något kring 1970. Papporna började byta blöjor och pappor kunde följa med barnen till lekplatsen. Det här var en följd av att allt fler mammor började arbeta utanför hemmet. Även pappor hade rätt att leka med sina barn, och barnet hade rätt att leka med sin pappa." (s. 10). Denna beskrivning av mansrollen ger nya vinklar. På grund av bristande dikotomisering och hierarki mellan könen fallerar mannens styrka (Jfr. Hirdman 1988a). Den uppdelning och organisering av arbete som Von Wright (Jfr. 1999) rubricerar som det strukturella genuset utmanas. Mannens nya uppgifter och sysslor försvarar inte den manliga makten och därmed ifrågasätts kvinnans sociala underordning (Jfr. Hirdman, 1988b).

Det är först nu som begreppet jämställdhet tas upp. "Det var på så sätt jämställdheten ökade. Riksdagen har bestämt att när föräldrar är hemma för att ta hand om sitt nyfödda barn är det två månader som bara den ena får använda. De här två månaderna kallas pappamånader eftersom det nästan alltid är pappan som då är hemma och tar hand om barnet." (Almgren,

2015 s. 10). Här omnämns den moderna mannen och en ny mansroll som har nya möjligheter. Författaren utelämnar bakgrunden till behovet att pappamånader och även kvinnans nya roll och rättigheter. Författarens sätt att uttrycka sig ger mannen huvudrollen och kvinnan beskrivs genom mannen (Jfr. Hirdman, 1988a). Det blir då stärkande för mannens individuella identitet (Jfr. Von Wright, 1999). Almgren (2015) konstaterar också att traditionella könsroller lever kvar: "...men fortfarande är det skillnad till exempel på vad mannen och hustrun gör hemma..." (s. 10). Sedan inför författaren egna värderingar och antaganden kring pappans roll i familjen. Även nu sker allt ur mannens perspektiv (Jfr. Hirdman, 1988a).

Pappan i familjen satte sig ofta först och förväntade sig att bli serverad. Det var pappan som bestämde vad det skulle talas om vid måltiden. Barnen svarade artig och skulle i övrigt hålla tyst. Riktigt så går det nog inte till vid matbordet hemma hos dig idag. (Almgren, 2015 s. 10).

Senare i avsnittet tar Almgren in läsarens vardag med uppdelning av sysslor. Han uttalar egna värderingar kring hur det antas se ut och drar egna slutsatser om att läsaren inte hjälper till hemma samt uppmanar till jämställdhet och att alla ska hjälpa till i hemmet. "Hur är arbetsfördelningen hemma hos dig? Hur fördelar ni arbetsuppgifter? När du så ärligt som möjligt svarat på frågorna kan du fundera över hur bra det är. Kanske skulle du kunna göra mer?" (Almgren, 2015 s. 11).

Hur är det hemma hos dig? Hjälper du till med allt som måste göras i ett hem för att det ska fungera? Eller hjälper du bara till någon gång, till exempel att klipper gräset några gånger på sommaren så att du sedan slipper göra något resten av året? Nja, det räcker nog inte, om det skulle vara så. (Almgren, 2015 s. 11).

Jämställdhet

Vidare tas jämställdhet upp på ett implicit sätt. Både genom de nämnda iakttagelserna kring kvinnans underordnade ställning förr i tiden, skilsmässor och uppdelning av uppgifter. Därutöver ges en könsneutral och jämlik syn på ansvar och förväntningar vid vårdnad av barn (Jfr. Hirdman, 1988a). Jämställdhet beskrivs också på ett explicit sätt genom att presentera avsnittet och vad som ska tas upp. Senare i avsnittet står: "I Sverige har jämställdheten kommit mycket längre än i många andra länder, men fortfarande är det skillnad till exempel på vad mannen och hustrun gör hemma, och hur mycket de tjänar." (Almgren, 2015 s. 10). Att skriva "hustru" kan ses som ett uttryck för ett förminskande av kvinnan och att hon tillhör mannen, en hierarkisering. Dessutom sägs aldrig vilket kön som generellt tjänar mest utan kan upplevas som att det ska vara en självklarhet som eleverna redan vet. Författaren skriver även att det är skillnader, inte att det generellt kan förekomma skillnader (Jfr. Hirdman, 1988a). Almgren låter också läsaren att fundera kring jämställdhet och kvinnors rättigheter och dess konsekvenser. "Vilka följder tror du det fick för kvinnor att vara omyndig?", "Varför är det mycket vanligare att folk skiljer sig idag än på 1800-talet?" (s. 9). "Diskutera: Hur många i klassen hjälper till hemma varje dag? Hur många i klassen hjälper till någon gång i veckan? Hur kan vi göra arbetet hemma mer jämställt?" (s. 11). Det är en uttalad uppmaning till jämställdhet och att alla ska hjälpa till i hemmet. Här används begreppet jämställdhet, utan att förklaras.

Sexualitet

Almgren använder könsneutrala uttryck för relationer såsom föräldrarna, par och makarna. I aspekten sexualitet inleder författaren utan heterosexuella normer, det är könsneutralt och öppnar upp för alla typer av relationer och familjekonstellationer.

Hur ser din familj ut? Några av er kanske svarar: "mamma, pappa, brorsan... och katten Sigge förstås". Andra svarar kanske så här: "pappa, bonusmamma Susanne, hennes dotter Lisa... mamma också och hennes nya kille och hans son Bertil". Ytterligare någon svarar kanske "Min familj? Det är min mamma Lotta och hennes fru Sigrid, och så syrran Linda, och Sigrids son Johan... Och så pappa förstås, och hans nya fru Bettan och deras nyfödda lilla Kajsa" En familj kan se ut på många sätt. (Almgren, 2015 s. 7).

I citatet börjar författaren att ge exempel på en kärnfamilj med en katt, vilket är karakteristisk (Jfr. Larsson & Rosén, 2006). Men tar också upp andra familjer utan att lägga en värdering i det. Sedan skrivs "Men historikerna har visat att det vanligaste även i äldre tider var kärnfamiljen med mamma, pappa och barn." (Almgren, 2015 s. 7).

Efter detta sker en förändring i författarens sätt att uttrycka sig och förmedla kunskap. Här tillskrivs en heteronormativ vinkel på texten (Jfr. Larsson & Rosén, 2006). "På 1970-talet blev det vanligt att en man och en kvinna lever som ett par utan att vara gifta. Då skapades ordet sambo som betyder sammanboende.", "...eller om mannen och kvinnan flyttar ifrån varandra." och "Hur arvet ska fördelas kan bli helt olika om mannen och kvinnan varit gifta eller varit sambor." (Almgren, 2015 s. 8). "Många barn som har föräldrar som har skiljt sig bor växelvis hos föräldrarna, kanske varannan vecka hos mamma och varannan hos pappa. Både pappan och mamman har alltså rätt att träffa barnet då och då." och "I Sverige är det allra vanligast efter skilsmässa att båda föräldrarna får delad vårdnad om barnet, kanske så att barnet bor växelvis hos mamma och pappa." (s. 9). Textens innehåll och budskap är riktat till barn som kan identifiera sig med att ha en mamma och en pappa. Det finns också exempel på mening som bygger på att läsaren har en pappa. "Pappan i familjen satte sig ofta först och förväntade sig att bli serverad. Det var pappan som bestämde vad det skulle talas om vid måltiden. Barnen svarade artig och skulle i övrigt hålla tyst. Riktigt så går det nog inte till vid matbordet hemma hos dig idag." (s. 10).

När homosexualitet tas upp sker det separat, vilket skapar ett "vi och dom". Författaren uttrycker sig på ett sätt så att homosexuella blir något som också finns, men som inte är likvärdigt med heterosexualitet. Författaren berättar för en heterosexuell läsare att den här typen av sexualitet förekommer, och det är okej (Jfr. Larsson & Rosén, 2006). "Att två personer av samma kön får gifta sig är tillåtet sedan 2009 i Sverige." (Almgren, 2015 s. 8).

Länge var det självklart att det var en kvinna och en man som gifte sig med varandra. Men numera är äktenskapslagstiftningen könsneutral. Det betyder att även personer av samma kön kan gifta sig med varandra. Homosexuella har alltså rätt att gifta sig. (Almgren, 2015 s. 8).

Likväl när adoption tas upp, förklaras homosexuellas rättigheter. "Många par adopterar barn, oftast från Indien, Sydkorea eller något annat land. Även singlar och homosexuella par har rätt att adoptera, men det är inte säkert att andra länder tillåter det." (Almgren, 2015 s. 10). Transsexualitet tas inte upp (Jfr. Larsson & Rosén, 2006).

Samhällskunskap. 4-6, Grundbok av Michael Engström (2017)

Antal sidor: 132.

Förlag: Capensis.

Layout: Ganska mycket bilder, kolumner och uppdelningar i mindre stycken med underrubriker.

Engström har namngett det analyserade avsnittet till samlevnadsformer och individer. Han tar upp att könsroller, jämställdhet och sexualitet är en del av det centrala innehållet i

samhällskunskap och att det därför kommer att tas upp i det kommande avsnittet. Inledningsvis berättar han även att samhällskunskap handlar om individer och hur vi blir till den vi är idag och använder begreppet gemenskaper på ett öppensinnat sätt. Det är generellt en könsneutral beskrivning som berör faktorer som påverkar oss till vissa roller och hur vi blir den vi blir. Läroboken tar upp stereotypiska könsroller och sexualiteter, men ifrågasätter också detta genom att låta läsaren ta ställning och fundera. Alla tre aspekter har en stor och uttalad roll i det analyserade avsnittet.

Könsroller

“Tre av tio tolvåringar bor dock tillsammans med endast en av sina föräldrar. Det är vanligast att de bor hos sin mamma.” (Engström, 2017 s. 16). Här ser vi ett socialt rollmönster i vårt samhälle. Vårt samhälle är byggt på stereotypiska konsekvenser. Vanligtvis är det kvinnan som har ansvar över omsorg av barn (Jfr. Von Wright, 1999). Författaren tar upp alternativ till kärnfamiljen och ger exempel på andra livsstilar “Det finns också familjer där tre eller fler vuxna lever tillsammans. De tar tillsammans hand om barnen.” (s. 16). Författaren skriver könsneutralt utan stereotypiska ansvarsområden eller specifika könsroller (Jfr. Hirdman, 1988a). Ett annat exempel på neutral uppgiftsfördelning av barnomsorg är: “När ett barn hamnar i svårigheter är det de vuxnas ansvar att lösa problemen så att det blir så bra som möjligt för barnet.” (s. 18). I kapitlet om socialisering och könsroller ges eleven ett tillfälle till att fundera över vad som påverkar en människa till att bli som den blir och vilka förväntningar som finns och även föräldrarnas del i det. “Hur har du blivit den du är? Varför tänker du som du gör?” och “Du lär dig att göra som dina föräldrar och att ta efter dem. De berättar för dig och visar dig hur de vill att du ska göra i olika situationer. Det kallas uppfostran.” (s. 20). Begreppet uppfostran är nära förbundet med könsroller eftersom uppfostran är en del av att föra vidare könsroller medvetet eller omedvetet och att mycket beror på föräldrar och vuxna i ens närhet. Vilket också kan kallas direkt inläring (Jfr. Hirdman 1988a). Dessa begrepp tas upp i ordlistan: “Könsroller- Förväntningar som finns på tjejer respektive killar beroende på vilket kön de har.” och “Uppfostra- Att visa och förklara för ett barn hur det ska göra i olika situationer.” (s. 24).

Läroboken utgår från båda könen när fenomenet könsroller benämns och det explicit diskuteras vad det innebär och vilka förväntningar som finns beroende på om du identifierar dig som tjej eller kille. Författaren både förklarar och ifrågasätter stereotyper och varför könsroller finns på ett inkluderande sätt. Engström låter läsaren ta del av ett kritiskt perspektiv på de genussystem och genuskontrakt som finns i samhället (Jfr. Hirdman, 1988a).

Könsroller-Hur ska en tjej vara? Ska en tjej vara mjuk och känslig? Hur ska en kille vara? Ska en kille vara tuff och hård? Ska en kille strunta i skolan och en tjej plugga? Ibland kan man få för sig att en person ska vara på ett särskilt sätt beroende på om personen är en tjej eller kille. Så är det naturligtvis inte, men i filmer och böcker kan det ibland vara så. Förväntningarna som finns på tjejer och killar beroende på vilket kön de har kallas för könsroller. De kan vara svåra att förändra. Könsrollerna märks tydligt när vi väljer vad vi vill arbeta med. Det är få män som arbetar på lågstadiet och det är få kvinnor som är brandmän. Varför är det så? Måste det vara så? (Engström, 2017 s. 21).

Vidare ger Engström (2017) eleven möjlighet att fundera över hur den egna familjen styrs. Texten jobbar emot könsroller och vilka roller och ansvarsområden som finns i familjen. Boken berör också kvinnor och mäns olika arbetsuppgifter och att det i nutid ser annorlunda ut med både arbetsfördelning och ansvar över barnen (Jfr. Hirdman 1988a). “Männen skötte ofta arbetet ute på fälten och kvinnorna tog hand om djuren. Kvinnorna hade också ansvar för att sköta hemmet och ta hand om barnen.” (Engström, 2017 s. 22).

För ungefär 50 år sedan skedde en stor förändring. Många kvinnor fortsatte att arbeta utanför hemmet, även efter att de hade bildat familj. Männerna började då ta ett större ansvar för barnen och hemmet. Idag är det självklart för de flesta familjerna att dela rättvist på olika arbetsuppgifter i hemmet. (s. 23).

Det blir konsekvenser och förändringar för både kvinnor och män på grund av kvinnornas nya livsstil (Jfr. Von Wright, 1999). Författaren visar även på att det inte alltid gäller i alla familjer. Här kan vi se olika rättigheter, ansvar och möjligheter mellan män och kvinnor förr (Jfr. Hirdman 1988a). Särskild skillnad syns i omsorgen av barn. Men författaren visar också på ett modern jämställt samhälle där ingen är beroende av någon på grund av könstillhörighet "I Sverige har vi stora möjligheter att välja hur vi vill leva våra liv. En vuxen kan välja att leva ensam eller tillsammans med andra." (Engström, 2017 s. 16). Det ges flera olika exempel på köns roller, rättigheter och förhållande till varandra inom familjen. Framförallt framträder mannens nya roll och båda föräldrarnas jämställda ansvar för barn och sysslor utan normerande roller och på ett könsneutralt sätt (Jfr. Hirdman, 1988a). Begreppet föräldraledighet benämner inga pappamånader utan att tiden ska delas mellan föräldrarna. Läroboken nämner att pappan hade förr en beslutsfattande roll, men att idag tas beslut tillsammans i familjen, dock kan någon ha mer ansvar i vissa områden som matlagning eller städning. Mannens nya roll i familjen tar även implicita uttryck. I en bildtext står: "*Mikhail är ensamstående förälder till två döttrar.*" (s. 16). Texten visar att män kan vara en ensamstående förälder och ha samma förutsättningar som kvinnor (Jfr. Hirdman, 1988a). Denna typ av exempel kan också stärka den manliga identiteten som tar ansvar och tar hand om barn (Jfr. Von Wright, 1999).

Jämställdhet

På en lista över de mest jämställda länderna i världen kommer Sverige på 4e plats, vilket visar att vi har mycket kvar i vårt jämställdhetsarbete. Vad det gäller jämställdhet, förekommer flera olika vinklar av ämnet. Både de nämnda implicita beskrivningarna men det finns också uttalade förklaringar av begreppet, där läsaren ges tillfälle till att fundera och reflektera över jämställdhet.

Jämställdhet- Ska män och kvinnor ha samma rättigheter och skyldigheter? För många människor i världen är det självklart, men alla tycker inte så. Det har skett stora förändringar i Sverige under de senaste hundra åren. Sverige har blivit ett mer jämställt land, men det finns fortfarande saker som behöver förändras. (Engström, 2017 s. 22).

Ordet jämställdhet betyder att det ska vara lika mellan kvinnor och män. Personer av båda könen ska ha samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter. Politikerna i Sverige har satt upp några mål som behöver nås för att Sverige ska bli ett jämställt land. Kvinnor och män ska ha samma möjligheter att vara med och bestämma i olika frågor. Det gäller både inom familjen och samhället. Det innebär till exempel att

- hälften av politikerna ska vara kvinnor och hälften ska vara män,
- hälften av alla chefer ska vara kvinnor,
- kvinnor och män ska ha samma rätt till arbete och utbildning
- kvinnor och män ska ha lika mycket lön när det har ett likadant arbete,
- kvinnor och män ska dela på hushållsarbetet och ansvaret för barnen och
- mäns våld mot kvinnor ska upphöra (Engström, 2017 s. 22).

Här får läsaren en bild av att kvinnor är det utsatta könet och män har fysiskt övertag (Jfr. Hirdman, 1988a). Begreppet återges i ordlistan. "Jämställdhet-Alla oavsett kön, har samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter." (Engström, 2017 s. 24).

Sexualitet

Läroboken använder flera olika ord, exempelvis personer, par, vuxna och föräldrar som är könsneutrala och som därmed inte benämner en viss sexualitet vid beskrivning av relationer och samlevnadsformer. Engström inkluderar olika typer av sociala rollmönster och sexualiteter och framställer dessa som "acceptabla" i läromedelstexten och försöker frångå heteronormen (Jfr. Larsson & Rosén, 2006). "...två personer vill leva tillsammans..." "...två personer gifter sig..."

"...när personer som tillhör olika religioner ska gifta sig...", "Ett par väljer att vara sambo." (Engström, 2017 s. 17). Dessutom framhålls våra förmåner till att leva som vi vill och som gör att alla kan känna igen sig och känna att texten riktar sig till sig till alla oavsett livsstil.

I Sverige har vi stora möjligheter att välja hur vi vill leva våra liv. En vuxen kan välja att leva ensam eller tillsammans med andra. En vuxen kan också välja vem eller vilka han/hon vill leva med. Det finns många olika samlevnadsformer, det vill säga olika sätt att bo tillsammans. (Engström, 2017 s. 16).

Vidare beskrivs olika typer av familjekonstellationer: "En familj kan se ut på många olika sätt. Den kan exempelvis bestå av en mamma, en pappa och ett eller flera barn." (Engström, 2017 s. 16).

Kärnfamiljen-För 100 år sedan såg nästan alla familjer i Sverige likadana ut. De bestod av en mamma, en pappa och ett eller flera barn. Föräldrarna var gifta med varandra. Ett gift par levde nästan alltid tillsammans resten av livet. En sådan familj kallas idag för kärnfamilj. (Engström, 2017 s. 16).

Regnbågsfamiljer- En familj kan även bestå av två vuxna personer av samma kön som lever tillsammans med sina barn. Det finns också familjer där tre eller fler vuxna lever tillsammans. De tar tillsammans hand om barnen. De här typerna av familjer kallas för regnbågsfamiljer. (Engström, 2017 s. 16).

Här används begreppet "exempelvis" på ett effektivt sätt, eftersom ett heterosexuellt par blir ett exempel av andra. Dock är det typiskt att det är det inledande exemplet är kärnfamiljen. Författaren använder imperfekt när kärnfamiljen förklaras som det vanligaste förekommande familjetypen och skriver "en sådan familj" vilket ger ett intryck av att det inte behöver vara normen. Dessutom förklaras begreppet kärnfamilj som ett exempel som behöver förklaras likväl som andra exempel. Regnbågsfamiljen skildras inte bara som en homosexuell relation utan andra sexualiteter kan inkluderas i begreppet. Dock används ord som "även" och "också", vilket påvisar ett avvikande från normen (Jfr. Rosenberg, 2016).

Engström påtalar förändringen i dagens samhälle "För bara några tiotals år sedan bestod en familj nästan alltid av en mamma, en pappa och ett eller flera barn. Föräldrarna var nästan alltid gifta. Idag finns det många olika sorters familjer." (Engström, 2017 s. 19). Läroboken tar även upp olika moderna uttryck för hur man kan leva och bo ihop i olika konstellationer, exempelvis: "*Sambo*- Ett ogift sammanboende par.", "*Delsbo*- Ett par som bor ihop ibland.", "*Gråbo*-Två pensionärer som har flyttat ihop." (s. 19). Dock faller Engström in i heteronormativa normen när han ska beskriva att barn kan bo växelvis hos föräldrar. Ett exempel på detta är: "I vissa familjer är det pappan, i andra är det mamman och i vissa familjer beslutar alla tillsammans." (s. 20). Författaren utgår från att läsaren lever med en mamma och en pappa. När begreppen hushåll och föräldraledighet tas upp anges inga kön och därmed inga specifika sexuella relationer (Jfr. Rosenberg, 2016).

Samkönade äktenskap förekommer under en egen rubrik "Samkönade äktenskap

I Sverige är det sedan år 2009 tillåtet för personer av samma kön att gifta sig. Tidigare var det förbjudet. Idag tillåter cirka 20 länder i världen samkönade äktenskap.” (Engström, 2017 s. 17). Beskrivningen är värderingsfri men blir något avvikande eftersom det står under egen rubrik, vilket utstrålar ett “vi och dom” (Jfr. Larsson & Rosén, 2006). På liknande sätt tas samkönat äktenskap upp som något avvikande vid giftermål och adoption. I bildtexten där ett heterosexuellt par gift sig står: “*Giftermål i en kyrka.*” Men när det gäller ett homosexuellt par måste detta kommenteras i texten: “*Samkönat äktenskap.*“ (s. 17). “I Sverige är det sedan år 2003 tillåtet för personer med samma kön att adoptera barn.” (s. 18). I texten tas transsexualitet upp, dock utan själva ordet: “

Vem är tjej och vem är kille? De flesta föds som kille eller tjej, men några av dem som föds som killar känner sig egentligen som tjejer och tvärtom. De trivs inte i sina egna kroppar utan känner att de har mer gemensamt med det andra könet. (Engström, 2017 s. 21).

Inga ord och begrepp i ordlistan är heteronormativa i sin beskrivning (Jfr. Larsson & Rosén, 2006).

Diskussion och slutsats

Utifrån mitt resultat kan jag konstatera att moderna läroböckers innehåll skiljer sig åt. Trots samma utgångspunkt i läroplanen, färgas innehållet av författarens tolkning och aktiva val samt samhällets rådande ideal (Eilard, 2009). Liksom Englund (1999) påpekar, upplever jag det svårt att generalisera läroböckers positiva eller negativa påverkan, eftersom böcker har olika utformningar och innehåll. Dessutom har jag som kommande lärare inte fritt val av lärobok utan styrs av tillgång och ekonomi. Jag inser att det blir olika utfall vid användning av läroboken som en kunskapsgaranti och en försäkran om att uppfylla de mål som anges för kursplanen, eftersom jag upplever att de olika böckerna ger en egen vinkel med dolda värderingar. Det bör också tas i beaktning att den särskilt auktoritära texttypen i vårt samhälle påstås vara läroböcker (Englund, 1999). Dessutom ifrågasätts texten samt den problematik kring den fortsatta produktionen av läroböcker som stärker åsikter och synsätt som strider mot skolans värdegrund sällan (Graeske, 2010). Jag ska dock påminna om att generaliserbarheten i en läromedelsanalys som denna, är svår att bedöma, eftersom jag endast granskat ett avsnitt av boken.

Jag kan konstatera att mina frågeställningar har kunnat besvaras. I min analys har jag kunnat urskilja en avsaknad av utskrivning av de tre begreppen könsroller, jämställdhet och sexualitet. Endast Almgren (2017) har alla tre aspekter som en stor och uttalad roll i det analyserade avsnittet som legitimeras genom citat ur det centrala innehållet i kursplanen för samhällskunskap. Svanelid (2014) sticker ut, eftersom det är den enda författaren som nästintill utelämnar beskrivning av könsroller. Endast när mobbning tas upp, ges en stereotypisk bild av tjejers och killars olika sätt att mobba. Och när läsaren får frågan om varför tjejer och killar mobbar på olika sätt, började jag fundera. Vad vill författaren ha för svar eller vad tänker han att det kan bli för svar på frågan som riktar sig till läsaren?

Den enda aspekt som genomgående förespråkas i alla läroböcker är jämställdhet, även om själva begreppet inte är utskrivet av varken Stålnacke (2012) eller av Svanelid (2014). Kanske kan detta bero på Sveriges sociala utveckling, politik och ekonomi (Nakagawa & Min Wotipka, 2016). Homosexualitet eller samkönat äktenskap berörs i alla böcker förutom i Stålnackes (2012) bok. Dock ger läroboken ett exempel på en familj med två mammor, utan att kommentera det. Engström (2017) är den enda som presenterar begreppen regnbågsfamilj, samlevnadsformer samt olika ord för olika livsstilar t.ex. gråbo och särbo. Ingen av

läroböckerna tar upp begreppet transsexualitet, men Engström (2017) tar upp ämnet att födas i "fel" kropp. Det är väldigt intressant att homosexualitet måste beskrivas och förklaras i text och ordlista men inte heterosexualitet. Bara det blir väldigt normaliserande. Till största del är textens innehåll och budskap riktat till barn som kan identifiera sig med att ha en mamma och en pappa. Detta bevisar Svanelid (2014) genom att relatera en homosexuell relation till begreppen mamma och pappa, för att försäkra sig om att läsaren ska förstå. Graeske (2010) uppmärksammar att det senaste decenniets nya uttryck för kvinnlighet och manlighet samt nya hybrida identiteter, inte får utrymme. Istället sker en exkludering av mångfald och särskilda grupper, vilket jag fortfarande anser är ett problem. Det är en intressant aspekt att läroböckerna i min analys överensstämmer med det som Larsson & Rosén (2006) noterade för 14 år sedan, att de sexuella läggningar som omnämns är framförallt hetero- och homosexualitet samt att begreppet HBTQ inte nämns.

Alla fyra läroböcker innehåller stereotyper, något som jag upplever att författarna gör både medvetet och omedvetet. På grund av detta befästs genusmönster och traditionell syn på sexualitet. Särskilt genomsådas heteronormen som ofta används vid allmänna förklaringar av relationer. Dock upplevs det finnas en vilja att normalisera alla typer av sexualiteter och familjekonstellationer, som inte riktigt når ända fram i de flesta fall. Något som generellt ifrågasätts och som därmed luckrar upp traditionella mönster i läroböckerna, är könsroller och männens och kvinnornas olika sysslor. Särskilt återkommande är lika ansvar och förväntningar vid barnomsorg. Många av författarna låter även läsaren reflektera och fundera över dessa frågor. Stålnacke (2012) kan ha gjort ett medvetet val att ha en återkommande familj som består av två tjejer och två killar, kanske för att kunna göra det extra tydligt och jämställt? Generellt utgår författarna från båda könen i sina beskrivningar, men jag kan se en tendens till att lyfta mannen i hans nya roll och ansvarstagande. I Almgrens (2015) lärobok är mannen ofta en framträdande roll i texterna och ett tydligt exempel är att jämställdhet först tas upp i och med mannens nya rätt att få vara hemma med barnen. Författaren beskriver händelseförloppet som om mannen är det svaga könet som helt plötsligt får rättigheter och utelämnar bakgrunden till behovet av pappamånader men också kvinnans nya roll, rättigheter och möjligheter. Författarens sätt att uttrycka sig ger mannen huvudrollen och kvinnan beskrivs genom mannen. Likaså Stålnacke (2012) har en tendens att utgå från mannens synvinkel och rättigheter. Vid förklaring av föräldraledighet i Svanelids (2014) text sker det endast ur mannens perspektiv och kvinnans nya möjligheter framgår inte. Även Engström (2017) framhåller mannens nya roll och att båda föräldrarnas jämställda ansvar för barn och sysslor men utan normerande roller och på ett könsneutralt sätt. Texten visar exempelvis att män kan vara en ensamstående förälder. Det blir konsekvenser och förändringar för både kvinnor och män. Liksom Graeske (2010) kan jag se att författarna fortfarande använder kön som en särskiljande faktor.

Med hjälp av det intersektionella förhållningssättet framkommer komplexiteten mellan samhällssynen och textens innehåll, som kan ses som sexualiserande, feminiserande och maskuliniserande. Som lärare har jag dock en chans till att uppmärksamma brister i lärobokstexterna, vilket kan bli ett underlag för en gemensam diskussion (Graeske, 2010). Samtidigt är det svårt att avväga i vilken mån jag kan utelämna, förklara, markera och inkludera för att det ska bli givande i lärandet? Är det ens möjligt att uppnå idealisk framställning eller den ideala läroboken? Dessutom kan kontraster som uppstår i diskussioner leda till nya motsägelser och hierarkier, vilket blir en svår balansgång och ställer stora krav på både författare och lärare (Eilard, 2009). Enligt Berge & Widding (2006) framhåller och gestaltar en bra lärobok kvinnors, mäns och transpersoners lika möjligheter och rättigheter samt jämställdhet. I likhet med dem, har jag noterat en underrepresentation av transpersoner i

läroböckerna. Och precis som Larsson & Rosén (2006) uttrycker, kan jag se att det finns mycket kvar innan texter om homosexuella kan gestaltas utan att de behöver kommenteras som homosexuella personer. Utöver detta, kan jag tycka att kunskap om homosexuellas rätt att adoptera eller att de numera får gifta sig är inte det väsentliga utan synvinkeln utifrån samhällets normer om makt och normalitet (Larsson & Rosén, 2006). Något annat som jag noterat är att Stålnacke (2012) skriver utifrån ett mer öppet och jämställt perspektiv och försöker frångå normer, vilket jag anser Almgren (2015) är sämre på. Detta till trots att boken är skriven senare och författaren borde vara mer upplyst om ämnet, eftersom det blivit mer synliggjort under senare år. Kanske kan detta bero på att Stålnacke (2012) är en kvinna och Almgren (2015) är en man?

Skolans jämställdhetsarbete ska öppna upp och skapa tillfällen för flickor och pojkar att ha ett utökat spelrum och färre begränsningar. Med hjälp av ett normkritiskt reflekterande kan det utvecklas förståelse, självinsikt och förmågan att kunna se sin egen del av problematiken. Jag anser att trots att dessa frågor ofta anses vara känsliga, krävs kritiska granskningar och konstruktiva diskussioner om sådant som berör sexualitet, kvinnligt, manligt och frågor om genus. Diskussionerna ger en ingång till ett normkritiskt förhållningssätt, där eleverna får möjlighet att få syn på värden, normer och antaganden, som annars tenderar att kvarstå som oreflekterat (Heldin, 2010).

Referenser

- Almgren, H. (2015). *Sh: samhällskunskap*. 4-6. Malmö: Gleerups.
- Berge, B.M., & Widding, G. (2006). *I enlighet med skolans värdegrund?: en granskning av hur etnisk tillhörighet, funktionshinder, kön, religion och sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker*. Hämtad från: <https://www.skolverket.se/getFile?file=1659>
- Björnberg, U., & Helander, B. (u.å). Könnsroll. I *Nationalencyklopedin*. Hämtad 2019-11-27 från <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/könsroll>
- Blomqvist, J., Dahlöf, L-G., & Kulick, D. (u.å). Sexualitet. I *Nationalencyklopedin*. Hämtad 2019-11-27 från <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/sexualitet>
- Carlsson, M. & Brömssen, K.V. (red.) (2011). *Kritisk läsning av pedagogiska texter: genus, etnicitet och andra kategoriseringar*. (1. uppl.) Lund: Studentlitteratur.
- Eilard, A. (2009). Att skildra mångfald i läromedel: hur en inkluderande intention kan skapa underordning. *Tidskrift för genusvetenskap*, (4), 95-115.
- Englund, B. (1999). Lärobokskunskap, styrning och elevinflytande. *Pedagogisk forskning i Sverige*, 4(4), 327-348.
- Engström, M. (2017). *Samhällskunskap. 4-6, Grundbok*. Falköping: Capensis.
- Folkhälsomyndigheten. (2019). *Utblick folkhälsa: Suicidförsök vanligare bland unga hbtq-personer*. Hämtad: 2019-12-03 från <https://www.folkhalsomyndigheten.se/nyheter-och-press/nyhetsarkiv/2019/februari/utblick-folkhalsa-suicidforsok-vanligare-bland-unga-hbtq-personer/>
- Forsberg, G., & Sundgren Grinups, B. (u.å). Jämställdhet. I *Nationalencyklopedin*. Hämtad 2019-11-27 från <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/jämställdhet>
- Gannerud, E. (2009). Pedagogens syn på några aspekter av genus och jämställdhet i arbetet. I Wernersson (Red.) *Genus i förskola och skola. Förändringar i policy, perspektiv och praktik* (s. 85-101). Göteborg : Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Graeske, C. (2010). *Värdefull eller värdelös?: Om värdegrund och genus i läromedel i svenska. Litteraturvetenskap och didaktik*. 40(3-4), 119-132. <http://ojs.ub.gu.se/ojs/index.php/tfl/article/view/510/48>
- Hedlin, M. (2010). *Lilla genushäftet 2.0: om genus och skolans jämställdhetsmål*. (Uppdaterad och omarb. version). Växjö: Institutionen för pedagogik, psykologi och idrottsvetenskap, Linnéuniversitetet.
- Hirdman, Y. (1988a). Genussystemet: reflexioner kring kvinnors sociala underordning. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 1988(3), 49-63. <http://ub016045.ub.gu.se/ojs/index.php/tgv/article/viewFile/1490/1303>
- Hirdman, Y. (1988b). *Genussystemet: teoretiska funderingar kring kvinnors sociala*

underordning. Uppsala: Maktutredningen.
<https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/41325?locale=sv>

Hirdman, Y., & Manns, U. (u.å). Genus. I *Nationalencyklopedin*. Hämtad 2019-11-27 från
<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/genus>

Larsson, H., & Rosén, M. (2006). *I enlighet med skolans värdegrund?: en granskning av hur etnisk tillhörighet, funktionshinder, kön, religion och sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker*. Hämtad från: <https://www.skolverket.se/getFile?file=1659>

Lärarnas riksförbund. (2019). *Jämställdhet: Mönstren kan brytas- lärare med normkritisk blick ger bredare perspektiv*. Hämtad: 2019-12-03 från <https://www.lr.se/opinion--debatt/ordforande-har-ordet/2019/2019-03-08-jamstalldhet-monstren-kan-brytas>

Nakagawa, M., & Min Wotipka, C. (2016). *The Worldwide Incorporation of Women and Women's Rights Discourse in Social Science Textbooks, 1970–2008*. *Comparative Education Review*, 60(3), 501-529.

Regeringen. (2018). *Förtydligad läroplan ska öka jämställdheten i skolan*. Hämtad från: <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2018/04/fortydligad-laroplan-ska-oka-jamstalldheten-i-skolan/>

Rosenberg, T. (2016). Könet brinner fortfarande. *Lambda Nordica: Tidskrift om homosexualitet*, 23(2-3), 149-164.

Selander, S. (u.å). Läromedel. I *Nationalencyklopedin*. Hämtad 2019-11-27 från
<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/läromedel>

Skolinspektionen. (2018). *Sex- och samlevnadsundervisning*. Hämtad från: <https://www.skolinspektionen.se/globalassets/publikationssok/granskningsrapporter/kvalitetsgranskningar/2018/sex-och-samlevnad/sex-och-samlevnadsundervisning-rapport-feb-2018.pdf>

Skolverket. (2017). *Kommentarmaterial till kursplanen i samhällskunskap: reviderad 2017*. Hämtad från <https://www.skolverket.se/publikationer?id=3811>

Skolverket. (2019a). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011: reviderad 2019*. (6:e uppl.). Hämtad från <https://www.skolverket.se/publikationer?id=3975>

Skolverket (2019b). *Främja, förebygga, upptäcka och åtgärda: hur skolan kan arbeta mot diskriminering och kränkande behandling: reviderad 2019*. (2:a uppl.) Hämtad från <https://www.skolverket.se/getFile?file=4665>

SOU 2009:64. *Flickor och pojkar i skolan - hur jämställt är det?* Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer.

SOU 2010:33. *Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i samhällskunskap*. Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer.

Stålnacke, A.-L. (2012). *Samhällskunskap Grundbok*. Stockholm: Natur & Kultur.

Svanelid, G. (2014). *Upptäck samhälle: Lgr 11*. Stockholm: Liber.

Svenska dagbladet. (2015). *Brist på jämställdhet sänker skolan*. Hämtad från <https://www.svd.se/brist-pa-jamstallldhet-sanker-skolan>

Von Wright, Moira (1999). *Genus och text. När kan man tala om jämställdhet i fysikläromedel?* Stockholm: Liber.

Värdegrund. (u.å) I *Nationalencyklopedin*. Hämtad 2019-11-27 från <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/värdegrund>

Zetterman, S. (2017,08). Släpp in normkritiken i klassrummet. *Skolvärlden*. Hämtad från <https://skolvärlden.se/artiklar/slapp-normkritiken-i-klassrummet>